

ԱՄՍԱԳԻՐ

ԱՉԳԵՅԻՆ ԲԵՆԵՍԻՐԵԿԱՆ ԳՐԱԳԻՏԵԿԱՆ
ԵՒ ԴԱՐԱՆԻ ԲԵՆԵՍԻՐԵԿԱՆ

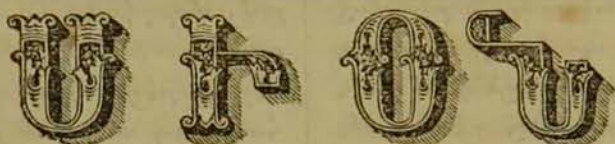
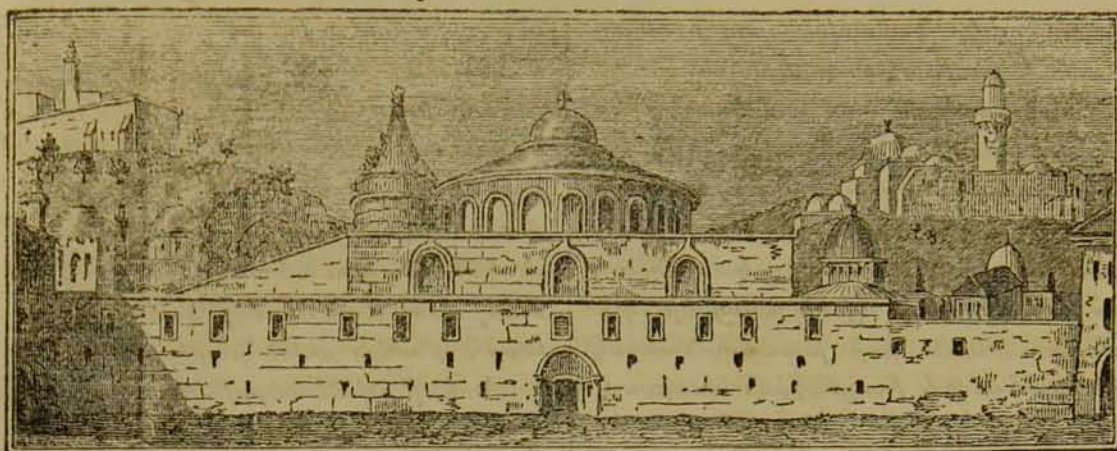
ՄԵՏԱՍԱՆԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ
ՇՐՋԱՆ ՄԻԱՄԵԱՅ

ՅԵՐՈՒՍԱԼԵՄ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՍՐԲՈՑ ՅԱԿՈՎԲԵԱՆՑ

1876

ՄԵՏԱՍԱՆՆԵՐՈՒՄ ՏԱՐԻ

ԹԻՒ 10.

ԱՄՍԱԳԻՐ

ՀԱՅՏԵՐԵՐ 31

1876.

ԱԶԳԱՅԻՆ. ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԵՒ ԳՐԱԳԻՏԱԿԱՆ

ՃԵՄԱՐՏՈՒԹԻՒՆԸ

Ա Ն Մ Ա Հ Ի

« Խիստ է քեզ ընդգէմ
խթանի աքացել ու »

Շարունակութիւն եւ վերջ, տես թիւ 9:

ԱՅՍՊԷՍ ահա ստուծեան և խա-
ւարի կոտորի հալածանքն և վայրագ
բռնութիւնը վերջապէս կ'ստիպուի տե-
ղի տալ ճշմարտութեան և կորագլուխ
սգիւղ անդրէն իւր խաւարապատ որջին
մէջ ուրիշ պատեհ առ թի սպասելու և
իւր դէրը այլ եղանակաւ յառաջ վարե-
լու : Քանզի բռնութիւնն ու հալա-
ծանքը՝ ճշմարտութեան յայտնութեան
և յառաջագիմութեանը խոջնդոտ յա-
րուցանելու անկարող գտնուելէ զատ՝

ԺԱ

առաւել եւս նպաստեցին նորա տա-
րածման եւ հաստատութեանը . այն
սոսկալի բռնութեանց և յամառ հա-
լածանաց յորդաբուխ հեղեղներն՝ ու
ռոգելով և պարարտացնելով քրիստո-
նէական հաւատոյ արգաւանդ հողը ,
և եւս կը բեղմնաւորեն կը զարգացը-
նեն և կը զօրացնեն քրիստոնէական կը-
րօնի արմատը և առաւել հաստատուն
կ'առնեն ճշմարտութեան հիմնաքարը՝
չաղախելով զայն բազում անձնուրաց

28

և տնձնուէր խոստովանողաց բոսորա-
բուխ և նուիրական արեամբ ։

Այլ սակայն՝ այս արիւննահեղ եւ-
աշխարհատասան հակամարտն վերջին
և վճռականը չէր տակաւին, կը մնայր
գեռ եւս աւելի սոսկալին, աւելի ա-
րիւնդուշտն և առաւել կատաղին,
որ մ'ծ մեասներ պիտի հասցնէր ճրջ
մարտութեան իւր խաւարածածուկ
հնարքներով և բազմադիմի աւերում
ներ պիտի գործէր քրիստոնէական ե-
կեղեցւոյ այն մեծակառոյց և բազմաշ-
խոստ շէնքին՝ եղբայր եղբօր դէմ յա-
րուցանելով՝ հայրը որդւոյն դէմ զինե-
լով և ամուսին ամուսնոյ դէմ առե-
լով թեամբ վառելով այն ներքին եւ
և բաբելոնական շիփթութեամբ, որ
արեւմտեան եկեղեցւոյ աստուածա-
բանից ոմանց խակամտութենէն և հո-
վուաց փառասիրական ձկտումներէն
ծնունդ առնելով այնքան բազում դա-
րեր անլուր հերետիկոսութիւններով,
անվերջանալի հերձուածներով, ան-
հատնում վիճաբանութիւններով եւ
արիւննահեղ կռիւներով արեւմտեան
բոլոր քրիստոնէայ աղբերը անգթու-
թեամբ տառապեցնելով և յոգնեցնե-
լով, վերջապէս բերաւ գլորեց ընդհա-
նուր մարդկութիւնը միջնագարեան
այն անել լաբլւրինթոսին մէջ, որոյ
սոսկալի անցից և քստմնելի սրտահա-
րաց ողբալի նկարագիրն սոսկում կը
սրտածառէ մարդկային սրտից և որոյ
միաստակար աղբեցութեան տակ գրե-
թէ համօրէն մարդկային աղբն՝ ամ-
բողջ հարիւր տարի ապաշխարելով
հազիւ կարոց քաւել իւր անգիտու-
թեան վրիպակը եւ զերծանելով այն
դժոխային քառսէն յինքն դալ, լոյս
տեսնել և կենաց սիւբ շնջել ։

Առաջին սրտերազմն ուղղակի դըր-
սէն և հեթանոսութեան կողմէն գա-
լով աւելի կը զօրայնէր և կ'ամրացը-

նէր քրիստոնէութեան յոյակապերը,
կ'ոգեւորէր և կ'աբխացնէր ճշմարտու-
թեան երկրպագուները, որք 'ի սէր
նորին՝ մահ քան զկեանս լաւ համարե-
լով մի գերբնական զօրութեամբ գի-
մագրու կրքինէին ամեն տեսակ խժդը-
ժական անգթութեանց և բազմադիմի
տանջանաց, առաթուր կոխելով զաշ-
խարհ և անոր ամեն բարեքները ։

Իսկ վերջինն՝ ներքին և դաւանա-
բանական խնդիրներէ ծնունդ առնե-
լով, մարդկանց մտքերն ու հոգին տա-
րակուսութեան և անստուգութեան
մէջ գլորեց, որով պղտորելով մաքուր
հաւատոյ անաղօտ լոյսն, մարդկային
անհաս մտաց քննութեան և վիճաբա-
նութեան սկսան ենթարկիլ այնուհե-
տեւ հաւատոյ այն ամեն նուիրական
աւարկայներն, որք անիմանալի են
մարդկային մտաց և 'ի վեր քան ըզ-
սահմանափակ տեսութիւն նոցին, իսկ
հաւատացելոց բազմութիւնն եւս տա-
կաւին հեռի գողով այն ատեն Ս. Գը-
րոց ներկուռ հմտութենէ եւ քրիս-
տոնէական հաստատուն կրթութենէ,
սոյն շիփթութեանց ժամանակ գա-
ղափարաց այն բազմածնունդ յայա-
նութեանց առթիւ բոլորովին զփոթե-
լով և շուարելով, անկարող էր ճշմարի-
տը սուտէն՝ և ուղիղը սխալէն որոշելու,
ոմն այս և ոմն այն կուսակցութեան
կը յարէր ըստ բերման, շտաբն եւս
առանց ոչ այս և ոչ այն կուսակցու-
թեան հետեւելով՝ իրենք եւս մի նոր
և առանձին վարդապետութեան հե-
ղինակ լինելու անսխառական տենչիւ
նոր նոր խնդիրներ յարուցանելով՝ նոր
նոր վէճերու, կուսակցութեանց եւ
սպառկոմանց դռներ կը բանային ։

Եւ ահա այսպէս՝ մինչդեռ մի կողմէն
արեւմտեան եկեղեցին հաղորաւոր
կուսակցութեանց բաժնուած, քրիստո-
նէութեան բուն ոգիէն հեռացած և

լիկ արտաքին ձեւաբանութեանց կապուած՝ դուանաբանական ունայն իրենդիրներով և տատուածաբանական անվերջ անտի վեճերով՝ կործանման վիճակները կը տարուբերէր. միւս կողմէն եւս նորա անխառն, սրբասուն և անձնուէր պաշտօնեայք ժողովրդի այս տարտամ և շփոթ կայութիւնը իրենց փառասիրական և շահագիտական ճարտակ և պատեհ առիթ գտնելով, պրղտոր ջրոյ մէջ ձուկ որսալու ճարտարութեամբ սկսան իրենց նողկալի դէրերը խաղալ անխիղճ համարձակութեամբ այլ և այլ խաբէական ձեւերու և պատրուակներու տակ:

Այնքան յուզմանց, շփոթութեանց և տանիւնվրայութեանց առթիւ ժողովուրդն այնքան խորին տգիտութեան մէջ կը գտնուէր, որ բնաւ մի կատարեալ գաղափար չունէր, ոչ իւր դաւանած կրօնի վերայ, ոչ իւր ընդունած եկեղեցւոյ վերայ և ոչ իսկ իւր պաշտած Աստուծոյ վերայ. սակայն եկեղեցական դասուն ուղղութեան և սրբութեան վերայ մեծ հաւատ և համարում ունենալով՝ ասէն սարագայի մէջ անոր կը հետեւէր իբրեւ անսխալ առաջնորդի և նորա ամեն մէկ խօսքը իբրեւ սրտագամ ընդունելով միամիտութեամբ եւ եռանդով կատարելու պատրաստ էր անտրտունջ, իսկ Եկեղեցական դասն ժողովրդեան այս միամիտ հաւատը չարաչար ՚ի գործ դնելով՝ սկսաւ յօգուտ իւր գործածել զայն անխղճաբար. նախ քան զամենայն Սրբազան փափն փոխանորդ Աստուծոյ, հետեւաբար եւ անսխալ հրատարակուելով՝ կը սկսի իբրեւ անկախ հեղինակ եկեղեցւոյ՝ աղատորէն ՚ի գործ դնել իւր կիրքն ու հաճոյքը. սակայն ըստ որում ինքրն անսխալ՝ ըրած գործերն որքան վատթար եւս լինէին, հարկ էր նկա-

տուիլ իբրեւ ուղիղ և օրինաւոր. քանզի անսխալն սխալ գործ չը գործեր. հետեւաբար ժողովրդի համար ետեւելէ կամ դատապարտելի որ և է մի գործ Հռովմայեցի բարձրաստիճան եկեղեցական մը աղատ և համարձակ կարող էր գործել. քանզի մի էր խեղճ և ճշնեալ ժողովուրդն որ իւր հոգւոյ տէր և իշտանի արարմանց վերայ դիտողութիւն ընէ. մի ծուռ ակնարկ կամ տարակուսական մի խօսք բաւական էր խեղճ անհաւատի գիտցն դժօնոց բոլոր կայծակները հրաւիրել և արքայութեան դռները իրեն դէմ գոցելով՝ հոգին ՚ի կորուստ դատապարտել. և ահա այս պատճառաւ Սրբոյն Պետրոսի դահլ՝ և Կարտինալութեան ծիրանի խոյրն նկատուած էր այնուհետեւ իբրեւ միակ եւ ապահով միջոց աշխարհի ամեն տեսակ զուարճութեանց, հեշտութեանց և շռայլութեանց վայելման, ուստի և շատ հեշտասէր, մոլի և վատաբարոյ մարդկանց ցանկալի լինելով՝ սկսաւ բռնաբարուիլ, զոր ամենէն աւելի բռնաւորներն ու խորամանկներն կը յաջուէին գրաւել այլ և այլ դատապարտելի միջոցներով: Թէ այս ժամանակամիջոցին վատիկանի այն սրբավայր դահլճին մէջ ինչ զոռելի անառակութիւնք և սոսկալի չարիք ՚ի գործ դրուած են՝ մինչեւ մեզ բերած է ժամանակն աւանդապատհարութեան միջոցաւ. սակայն ըստ որում ծանր են լսելեաց և ընդդէմ համեստութեան՝ զանց կ'առնեմք յիշատակել՝ այս չափը միայն կ'ասեմք թէ այս մասին շատ հետաքրքիրներն կարող են միայն Կեսար Պօրճեայներու պատմութիւնը ուզէ անցնել:

Արդ այնքան զեղխութեանց, այնքան շռայլութեանց և այնքան բազմադիմի զուարճալի եւ ցոփ հանդիսից հանդերձանոց համար մեծագումար

ծախսեր հարկաւոր էին , զորս ձեռք ձգելու համար հոգեւոր իշխաններն կը սկսին իրենց թանկագին աղբյուրները շատ մեծագնայ ծախել , մեղաց թողութիւն , հոգւոյ փրկութիւն և երկնից արքայութիւնն մենավաճառի կը դրուին այնուհետեւ , երկնից արքայութիւնը կանգնով կը սկսի վաճառիլ և մեղաց թողութիւնը դեղին մետաղի ծանրութեամբ կշռուիլ , մարդ մը որ չափ չարիք ուղէր կը գործէր , որչափ զրկանք և անիրաւութիւն ուղէր կը հասցնէր այլոց , ամենեւին երկիւղ չունէր ոչ Սատուծոյ և ոչ նորա դատաստանէն , քանի որ Աստուծոյ փութանորդն երկրի վերայ նստած շատ մարդասիրութեամբ կը դատէր և շատ նպաստաւոր վճիռներ կ'արձակէր , բաւական էր միայն որ մի անգամ անօրէն մամոնայի փայլն նորա աչքին շողայր , այն ատեն այնքան ներողամտութիւն եւ այնքան քաղցրութիւն կը գտնէր մեղաւոր մարդն , որ ոչ միայն գործած՝ այլ եւ ապագայ գործելիք ամեն չարեաց համար ներողութեան թուղթ կ'ստանար , յորմէ յետէ ազատ էր բոլորովին մինչև իւր կենսոց վերջին շունչը գործել ամենայն ինչ ընդդէմ աստուածային կամաց և օրինաց և ընդդէմ խրդձի մտաց , ու կարէր արգիլել , քանի որ նա արձակած է մեղաւորը՝ արձակեալ սլիտի մնայ միշտ , միայն եթէ չուղէ նորէն կապել :

Այսպէս ահա Հռովմէական Եկեղեցականութեան այս աստիճանի ղեղծումը եւ ժողովրդի խորին տգիտութիւնն այնպիսի աղիտաբեր արգիւնքներ յառաջ բերին , որոց վնասը ընդհանրութեան վերայ եւս ծանրացաւ , քանզի ոսկիով մեղաց թողութիւն և հոգւոյ փրկութիւն ստանալու այլանդակ հաւատն ժողովուրդը այնպիսի անկարգութեանց առաջնորդեց , որով

վեր 'ի վայր շրջեցան ամենայն օրէնք և կարգադրութիւնք , չմնաց այլ ևս կենաց եւ ընչից ասպահովութիւն , պատուոյ և սրբութեան ակնածանք և ոչ Աստուծոյ կամ դատաստանի երկիւղ , գրեթէ ամբողջ Եւրոպան անկարգութեան թատր մը դարձաւ , և ահա այսու քրիստոնեայ ժողովրդի սիրտըն ու հոգին ապականուելով և եկեղեցական ամեն կարգադրութիւնք առաթուր կսխալուելով , Հռովմէական եկեղեցին այնքան հեռացաւ իւր նսիւնական ուղղութենէն , այնքան եղծումներով լեցուեցաւ , որ տեղի տուաւ Լուտերի , Զուինգլինի և Կալվինի բողոքանաց , որոնցմով և նորանոր հերձուածոց և երկպառակութեանց , ժողովուրդն իսկ իւր այնքան տգիտութեան մէջ զգալով Եկեղեցւոյ ղեղծումը , համակրութեամբ սկսաւ ձոյնակցիլ այն բողոքանաց առանց միտ դնելու ծայրայեղութեանց նոյին :

Այս բողոքներն հետզհետէ այնքան արձագանք կը գտնեն և այնքան կուսակիցներ կ'ունենան , ուր կը սկսին մեծ հոգ պատճառել Հռովմայ եկեղեցւոյն՝ մեծ ուժգնութեամբ հարուածելով այն ամեն անկարգութիւններն ու ղեղծումները , սակայն Հռովմայ Եկեղեցին որ նոյն ժամանակ շատ խորամանկ և նենգամիտ պաշտօնեայներ կը սնուցանէր իւր ծոցը , նոցա մի խորամանկ հնարքով կը յաջողի այս մեծ սպառնալեաց դէմ ևս խիղախել անլուր անգթութեամբք , Իրեն դէմ բարձրացած բողոքները հերետիկոսութիւն և Եկեղեցւոյ դէմ հայհոյութիւն հրատարակելով , ինքը իրբեւ միակ աւանդապահ ճշմարիտ կրօնի և ուղիղ հաւատոյ , անմիջապէս հաւատաքննական ատեան կը կազմէ Եկեղեցւոյ որդւոց հաւատքը , հոգին և իրիզք քննելու համար , զորս եթէ հակառակ գրտ

ներ իւր քմայ՝ ահռելի տանջանարանն
ներու մատնելու և հրով դատելու լի-
ազօր իշխանութիւնը ունէր։ Եւ ահա
այն օրէն կը բացուի աշխարհի վերայ
մի բողբոլիլն նոր և զարհուրելի աե-
սարան եւս . գրեթէ կը նորոգուին
հեթանոսական այն սոսկալի մարդա-
զոհի դարերն ուրիշ կերպարանքի տակ .
մի կողմէն կը բարձրանան հաւատաւ-
քննութեան առնչին բազմութիւն զո-
հերուն սոսկալի սպանդանոցներ , ուր
անլուր տանջանքներու կը մատնուին
խեղճ զոհերն իսաւարածածուկ յար-
կոց մէջ անտես 'ի մարդկանէ , միւս
կողմէն կը դիւրելին հրապարակաց վե-
րայ ահագին փայտակոյտեր և խարու-
կահանդէսն կը կատարուի կրօնական
չքեղ եւ փայլուն արարողութեամբ՝
իւր մարդածախ բոցոյն ճարակ տալով
չառ մը անմեղներ , որք արդարութիւն
և իրաւունք աղաղակելով կը ձենձերե-
ին այն լալիկողը բոցերուն մէջ և Հը-
ռովմայ գահոյն նախանձախնդիր Ս .
հարք զայս առնելով կը համարէին
պաշտօն մատուցանել Աստուծոյ . այլ
սակայն արդարութեան չափը հետըզ-
հետէ կը լրցուի եւ անիրաւութեան
բաժակի դառնութիւնը կը սկսի ղեղա-
նիլ : Այն սոսկալի և անգութ հանդի-
սից տեսարաններն , այն արխասիրտ և
անմեղ զոհերու յորդաբուխարիւններն ,
այն սոսկալի տանջանարաններու մատ-
նուածներու և անլոյս , անօգ և անսը-
ւաղ մահուան բազմութիւն դատապար-
տելոց սրտաբուխ հառաչանքներն , զըր-
կելոյ , որբոց և այրեաց արեան արտա-
սուքներն վերջապէս կ'սթափեն ապշած
ժողովրդի թմբեալ հոգին . կը զըր-
թուցանեն նորա խիղճը և կը գրգռեն
մարդկային զգացումները . որով ար-
դար զայրութիւն ղինեալ իւր կենաց
անգութ դահճաց դէմ՝ կը տառապէ և
կը խորտակէ իւր բռնաւորաց աթոռն

և երկաթեայ դաւաղանը , և վերջա-
պէս մագապուր կը զերծանի միջնադա-
րեան այն սոսկալի քառսէն շնչասպառ
և մահամերձ :

Այսպէս ահա ճշմարտութիւնը
աշխարհի սկզբէն 'ի վեր միշտ հալա-
ծանք կրած եւ բռնութեան ենթար-
կուած է . ինչպէս հեթանոսութեան ,
նոյնպէս և անուանական քրիստոնէու-
թեան կողմէն . ինչպէս տգիտութեան
եւ նախապաշարմանց՝ նոյնպէս կեղծ
լուսաւորութեան և անհիմն յառաջա-
դիմութեան կողմէն . ինչպէս բռնա-
պետութեան եւ շահասիրութեան ,
նոյնպէս պատրուակեալ ազատականու-
թեան և անշահասիրութեան կողմէն .
և տակաւին պիտի կրէ միշտ , քանի որ
աշխարհ կայ և նորա մէջ մարդ՝ և 'ի
մարդն այլ և այլ կիրքեր կը անախն :

Սակայն ասոր հետ մէկտեղ ճշմար-
տութիւնը թէեւ հաւածուած , թէեւ
նախատուած , թէեւ երկար ժամա-
նակներ ճնշման և լուութեան ես դու
տապարտուած , սակայն վերջ ամենայնի
միշտ յաղթական հանդիսացած և փրչ-
րած է իւր ամեն հակառակորդներն ևս .
ուստի ամեն մարդ որ իւր սրտի մէջ
ճշմարտութեան սէր և արդարութեան
զգացում կը կրէ , պէտք չէ բնաւ վճա-
տի որ և է մի խոջնդոտէ կամ արգել-
քէ . յուսով և յարատեւութեամբ
թող յառաջ վարէ միշտ իւր սկզբուն-
քը յաջողութեանն անկասկած լինե-
լով . քանզի ճշմարտութիւնը յաղթող
է , ճշմարտութիւնը Աստուածային է
և ամենազօր , հետեւաբար ամենայն
որ հարցի ընդ վիժին ընդ այն փշրեսցի
և յոյր վերայ անկցի հոսեսցէ :

Գ . Ս . Շահանէսն :

ԱՍՏՂԱԳԻՏԱԿԱՆ

Զեռ, արեգական, հեռադուրսիւն
եռ, մեծութիւն.

Տակաւին արեգական ձեւը նկատողութեան չառած՝ պէտք է բացատրել նորա շարժումներն, որ ամեն բանէ առաջ գիտողն աչքին կը դարձնեն։ Ամեն ոք առ հասարակ պարզ աչքով կը տեսնէ արեգական շարժումները. ամեն օր կը ծագի արեւելքէն. առաւել կամ նուազ կը բարձրանայ հորիզոնին վերայ, և եղանակին, կամ դիտողին աշխարհագրական դրից համեմատ՝ մեծ կամ փոքր աղեղ մը գծելով երկնական մարին վերայ՝ մտրը կը մանէ, կամ կ'աներեւութանայ հորիզոնին արեւմտեան կողմը։ Արեգական այս շարժումը կ'ըսուի օրական ընթացք, որ յատուկ է նոյնպէս Լուսնոյ, Մոլորակոց և ամեն հաստատուն աստեղաց. բայց իրօք արեգակը, կամ աստեղք չեն, որ մեր երկրին շուրջը կը դառնան. այլ երկիրն է, որ հողովմամբ իւր տրամագծից միոյն վերայ դառնալով՝ արեգական եւ ամեն աստեղաց այս առերեւոյթ շարժումը կը տայ։ Արեգական այս շարժումը պատճառ է տրւելնջեան և գիշերոյ։

Այս առերեւոյթ շարժումէն զատ, ունի արեգակը երկրորդ շարժում մի ևս, զոր դիւրաւ պիտի զգամք, եթէ մի քան օր դիտողութիւն ընեմք. վասն զի ամեն օր պիտի տեսնեմք, որ արեգակը հաստատուն աստեղաց նըկատմամբ դէպ յարեւելս յետ կը մնայ. և այսպէս ամեն օր յետ մնալով՝ ամբողջ տարւոյն մէջ երկնից մեծ բոլորակի մը շրջանակը կը քալէ օրական յետախաղաց ընթացքով։ Այս է

պատճառ մի և նոյն տեղւոյ, կամ տարբեր լայնութիւն ունեցող տեղերու համար տուրջեան և գիշերոյ փոփոխ երկայնութեան և կարճութեան, նոյն պէս եղանակաց։ Բայց այս շարժումն եւս առաջնոյն նման առերեւոյթ է. երկիրն է, որ արեգական բոլորափքը կը թաւալի և նորա այս շարժումը կը տայ։ Մեր տեսած և զգացած այս շարժումներն՝ երեւութական են, կամ աւելի ճիշդն ըսեմք, մեր զգայարանաց պատրանքներն են. ունի արեգակը իրական շարժումներ, բայց մեր չեմք զգար, որոց վերայ ուրիշ անգամ կը խօսիմք։

Արեգակը հորիզոնին վերայ բարձրանալէն յետոյ՝ պարզ աչքով դիտելը անկարելի է. վասն զի իւր ջաղուցիչ լոյսը տեսութիւնը խտխտելով՝ չը թուղուր իւր ձեւը և երեւութական պարունակը գաղափարել։ Այս պատճառաւ միայն ծագման եւ մոտեւոր ժամանակ կարելի է հայել, որովհետեւ այս միջոցներուն միջնորոտը միգախառնն ըլլալով՝ արեգակնային լոյսը բաւականաչափ կը տկարանայ. ուստի և դիտելը դիւրին ըլլայ։ Այս պարագային մէջ արեգական սկաւառակը ձուածեւ կ'երեւի. տակայն այս՝ արեգական իսկ ձեւը չէ։ Նորա ձեւոյն վերայ ճիշդ գաղափար ունենալու համար պէտք է դիտել պարզ աչքով հորիզոնէն բաւական բարձրանալէն յետոյ, երբ ամպերու, կամ նուազ խիտ մշուշներու տակ ծածկուած լինի. բայց որովհետեւ միշտ չը պատահիր, որ ամպոց տակ ծածկուի. ուստի կարելի է դիտակի կամ հեռագէտի գործածութիւնը մեծ և կարեւոր զգուշութեամբք. վասն զի եթէ դիտակի ապակիներն գունաւորեալ (1) չըլլան,

(1) Նախկին աստղագէտք գունաւորեալ ապա.

գործեալ կարելի չէ գիտել և միանգամայն խիստ վտանգաւոր է : Այս կերպ բուսական մանրաստղային համակարգը չէր կարող հասկանալ, որ արեգակը բոլորն ձեռք մի ունի, և այս մասին երբեք կատկած չը թողուր լաւ գործիներու կիրառութիւնը, մանաւանդ մանրագիտական երկար և բազմաթիւ փորձեր հաստատած են, որ արեգակին բոլոր րեւոյթական տրամագծերը հաւասար են. հետեւաբար արեգակը կատարեալ գունտի մը ձեւն ունի :

Արեգակին ծագելու և մոնելու ժամանակ իւր սկաւառակը աւելի մեծ կ'երեւի քան կէս աւուր ժամանակ, որ արեգակին ծայրագոյն բարձրութեան ժամն է. այս երեւոյթն եւս տեսութեան մէկ պատրանքն է. վասն զի ճիշդ միջոցներով չափած են արեգակին տրամագիծը օրը մի քանի անգամ և միշտ նոյնը գտած են : Արեգակին այս երեւութական տարածութիւններն գրեթէ լուսնոյ երեւութական տարածութեանց հաւասար են. կամ աւելի պարզ ըսեմք, լուսինը երկնական մարին վերայ որչափ տեղ որ կը բռնէ, նոյնչափ կը բռնէ և արեգակը. որովհետեւ արեգակին երեւութական տրամագիծը միջին համեմատութեամբ քիչ մը մեծ է լուսնոյ երեւութական տրամագծէն : Միջին համեմատութեամբ ըսինք, որովհետեւ արեգակին տրամագիծը տարեկան ըն-

թացքին մէջ միշտ կը փոփոխի, այսինքն մերթ կ'առաւելու և մերթ կը նուազի, ինչպէս լուսնոյ տրամագիծը կը փոփոխի իւր ամսական ընթացից մէջ : Սոցա երկուքին պատճառն ալ մի և նոյն է, այն է, երկրին այս առտեղաց մէկէն, կամ միւսէն ունեցած հեռաւորութիւնը կամ մերձաւորութիւնը :

Երբ երկիրը՝ արեգակին նկատմամբ իւր մերձաւորագոյն կէտին վերայ լինի, կ'ըսուի թէ՛ իւր Պերիէլէին վերայ է, որ կը պատահի Յուլիանի առաջին օրը : Այս պարագային մէջ արեգակին երեւութական տրամագիծն է $32' (1) 36''$ որ ամենամեծագոյնն է : Ընդհակառակն Յուլիոս 1 ին երկիրը Հեռալէլէին վերայ ըլլալով՝ արեգակին երեւութական տրամագիծը կը լըսայ $31' 31''$, որ ամենամիջրագոյնն է. իսկ Ապրիլի և Հոկտեմբերի առաջին օրերը՝ արեգակին նկատմամբ իւր միջին հեռաւորութեւ վերայ ըլլալով՝ արեգակին միջին տրամագիծը կ'ըլլայ $32' 4''$: Այս ամենը սաճնիս երկրէն դիտողի մը համար են միայն. որովհետեւ առարկայի մը երեւութական տարածութիւններն կը փոփոխին ըստ հեռաւորութեան եւ մօտաւորութեան առարկային : Այսպէս և արեգակնային սկաւառակի տարածութիւններն տարբեր պիտի տեսնուին, եթէ դրութեան տարբեր Մոլորակներէն նայել կարելի լինի. վասն զի մոլորակներն տարբեր հեռաւորու-

կիներ չէին գործածեր, որովհետեւ նոքա կը գիտէին արեգակին հորիզոնին վերայ, կամ անոց տակ ծածկուելու տեսն : Սակայն այս անդգու շտեման պատճառաւ Գալիլէ և Գաւիլի աստղագէտք կոյր մեռան, որովհետեւ ջերմութեան ճառագայթները, որ գիտակի ոսպնածեւոյն վառարանին վերայ կը ժողովին, անմիջապէս կ'այրեն գիտողն աչքը եւ շատ անգամ ոսպնածեւերը եւս կը խորտակեն :

(1) Երկրաչափք՝ ամեն շրջանակ թէ մեծ լինի, թէ փոքր, 560 հաւասար մասերու կը բաժնեն, որոց իւրաքանչիւրին աստիճան անունը կը տան. մէկ աստիճանը 60 վայրկեանի և մէկ վայրկեանը՝ 60 երկվայրկեանի, և համառօտութեան համար աստիճանը կը նշանակեն փոքրիկ զոյգով մը : վայրկեանը՝ ոտոքով, իսկ երկվայրկեանը՝ երկստոքով, ուստի փոխանակ զրելու 5 աստիճան, 25 վայրկեան և 30 երկվայրկեան, կը գրուի $5^{\circ}, 25' \text{ և } 30''$:

Թիւն ունին արեգակէն : Օրին սկի հա-
մար եթէ Փայլածունն նայիմք , որ ա-
րեգական ամենամերձաւոր է , երկրէս
տեսնուածէն եօթն անգամ մեծ պիտի
տեսնեմք . իսկ ընդհակառակն հազար
անգամ փոքր՝ երբ Նիպտունէն դիտեմք ,
որ մոլորակային գրութեան վերջին
սահմանն է :

Արեգական սկաւառակի այս տո-
րածութիւններն չափելը՝ աստղագի-
տութեան դիւսաւոր և կարեւոր զբա-
ղումներէն մին է . այս տորածութիւն-
ներն , ինչպէս քիչ մը վերը տեսանք ,
ամեն օր շարունակ փոփոխելով՝ ասկից
աստղագէտք՝ երկրի արեգական շուր-
ջն ըրած ոլորտին ձեւն հետեւցու-
ցած են : Եթէ ուզեմք արեգական մե-
ծութեան վերայ ճիշդ գաղափար ու-
նենալ , կամ արեգակնային աշխարհի
ամբողջ ընդարձակութիւնը գնահա-
տելու համար չափի յատուկ միու-
թիւն մի ունենալ , այս խնդիրը կը ծա-
գի , թէ որչափ է արեգական՝ երկրէս
ունեցած միջին հեռաւորութիւնը ,
կամ որչափ է երկրի արեգական շուր-
ջն ըրած ոլորտին միջին շառաւիղը ,
և կամ աստղագիտաց լեզուաւ ըսեմք ,
ինչ է արեգական հակակիւնը :

Յառաջ քան արեգական երկրէս
ունեցած հեռաւորութիւնը նշանա-
կեն , և այս մասին հին և նոր աստ-
ղագիտաց կարծիքները մէջ բերելն՝
հականկեան ինչ ըլլալը համառօտիւ
բացատրեմք . որովհետեւ հականկեամբ
գտնուած է արեգական երկրէս ունե-
ցած հեռաւորութիւնը : Ենթադրեմք ,
որ արեգական կեդրոնին վերայ դի-
տող մը կայ , և անկից երկիրը կը դի-
տէ . այս դիտողը ինչ անկեան տակ որ
տեսնէ երկրի շառաւիղը , կ'ըսուի հա-
կակիւն արեգական : Երկրի շառաւիղը
այս անկեան չափն եղող աղեղն է , զոր
չափելով՝ կը հետեւցնեն ասկից արե-

գական հեռաւորութիւնը : Այս հա-
կակիւնը զանազան միջոցներով կը
գտնեն . բայց ամենէն զիւրիմն է մե-
լորակի մը արեգական առջեւէն անց-
նելու ժամանակէն հետեւցնելը . այս
էր պատճառը , որ 1874 ին շատ աստ-
ղագիտական ընկերութեանց կողմէն
զանազան ճանապարհորդութիւններ
եղան դիտելու համար Արուսեկին
անցքը արեգական առջեւէն , որ նոյն
տարի տեղի ունեցաւ և յաջորդ անց-
քը պիտի ըլլայ 1892 ին : Այսպէս զա-
նազան մոլորակաց անցից դիտողու-
թեամբք գտնուած արեգական հա-
կակեանց միջին չափն է 8". 9 , որ այ-
սօր ընդհանրապէս ընդունուած է :

Ուրեմն արեգակէն տեսնուած եր-
կրի հասարակածին երեւութական շա-
ռաւիղն է 8". 9 . հետեւաբար տրա-
մագիծը կըլլայ 17". 8 . որովհետեւ
գունտի մը տրամագիծը՝ անոր շառա-
ւիղին կրկինն է : Երկրի երեւութական
շառաւիղով դիւրութեամբ կը գըտ-
նուի արեգական հեռաւորութիւնը
եռանկիւնաչափական օրինօք : Այս
տեղ այդ հաշուոց մանրամասնու-
թիւնները զանց առնելով՝ բաւական
կը համարիմք ըսել , որ աստղագէտք
այս միջոցաւ արեգական հեռաւորու-
թիւնը 23,200 երկրային շառաւիղ գը-
տած են , որ կ'ընէ 148 000 000 բլւ :

Նախկին փիլիսոփայական դպրոց-
ները որչափ որ արեգակնային աշխար-
հին վերայ արդի գիտութեան շատ մօտ
գաղափարներ կը վարդապետէին , աչ-
նու ամենայնիւ նոցա ենթադրած ա-
րեգակնային հեռաւորութիւնը շատ
հեռի է այժմեան գտնուածէն . ինչպէս
Պիլթաքորի աշակերտները 18 000
փարսախ կը գնէին և նոյն իսկ արեգա-
կան տրամագիծը 167 փարսախ է կ'ը-
սէին . որովհետեւ նոքա արեգակը ի-
րենց բնագաւառին հետ համեմատե-

լի՛վ կ'ըսէին որ Պէղոպոնէսէն շատ մեծ է :

1769 էն առաջ աստղագէտք զա-
նազան միջոցներով կը քննէին գրա-
նել արեգական հեռաւորութիւնը .
Սամուսայի Արիստարքը , անկից վերջը
Պտղոմէոս , Կոպեռնիկ եւ Թիքօ այս
հեռաւորութիւնը 1,200 երկրային շա-
ռաւիղ սեպեցին , գրեթէ 2 միլիոն
փարսախ , որ բուն հեռաւորութենէն
քսան անգամ նուազ է : Քէբլէր՝ այս
թիւը եռապատկեց . Գաւինի եւ Լա-
գայլ աւելի մօտեցան իրականութեան :
Տ՝ Ալամպէր ⁽¹⁾ վերջինին համար կ'ըսէ ,
որ արեգական հեռաւորութիւնը մին-

(1) Սոյն անձինքը Նշանաւ որ խնամտուններ են ,
Արիստարք երեւելի աստղագէտ է եւ ծնած է Քրիս-
տոսէն 320 տարի առաջ , Պտղոմէոս , Երեւելի աստ-
ղագէտ եւ աշխարհագիր , ծնած է երկրորդ դարուն
Եղիպտոսի Պելլուս քաղքին մէջ . սա անուանի ե-
ղաւ իւր հնարած արեգակնային գրութեամբ , ո-
րուն կեդրոնը կը դնէր Երկիրը լքելու անշարժ եւ
կ'ըսէր որ միւս բոլոր աստղերը Երկրին շուրջը կը
գտնան : Կոպեռնիկ , երէւելի աստղագէտ , ծնած է
1473 ին եւ մեռած 1543 ին . սա շատ ճանապար-
հութիւններ ընէլէն յետոյ իրմէ առաջ եղած բո-
լոր աստղագիտական գրութիւնները կարգաց , եւ
անոնցմէ տողացած փոքրիկ Նշանովը սրգի մուտք-
կային գրութիւնը գտաւ : Թիքօ , Երեւելի աստ-
ղագէտ , ծնած է 1349 ին եւ մեռած 1762 ին . աշ-
խարհի ծանօթացաւ իւր հնարած արեգակնային
մուրար գրութեամբը . որովհետեւ Պտղոմէոսի նման
երկիրը անշարժ կը կարծէր : Քէբլէր , Գերմանացի
Նշանաւոր աստղագէտ , ծնած է 1571 ին եւ մե-
ռած 1630 ին . սա Կոպեռնիկի գրութիւնը աւելի
հաստատ հիման վերայ գրաւ եւ արդի աստղագի-
տութեան ամենէն մեծ օղորունքները գտաւ . ան-
ծանօթ մուրարներու գոյութիւնը գտնակից եւ
որիշ շատ մը աստղագիտական գիտեր ըրաւ :
Գաւինի , աստղագէտ , ծնած է 1625 ին եւ մե-
ռած 1712 ին . սա գիտութեան յառաջդիմական
մեծ քայլեր տուաւ : Լագայլ , մաթիմատիքոս եւ
աստղագէտ , ծնած է 1715 ին եւ մեռած 1762 ին :
Տ՝ Ալամպէր , Երեւելի շախմատ , ծնած է 1717 ին
եւ մեռած 1783 ին . սա իւր մանկութենէն շախ-
մատական ուսմանց համար փախագ եւ միտումը
գալով՝ մեծ եռանդով աշխատեցաւ , որով 22 տա-
րեկան հասակին մէջ գիտութեանց ճեմարանին ան-
գամ ընդունուեցաւ :

չեւ 21,000 շառաւիղի բարձրացոյց .
իսկ Գաւինի՝ 28,000 ի . Մի եւ Նոյն հե-
ղինակը ասոնցմէ զատ , առանց անունը
տալու , կ'ըսէ որ , ուրիշ մը եւս արե-
գական հեռաւորութիւնը 12,000 երկ-
րային տրամագիծ սեպեց . այս ամե-
նէն մօտ է արդի ընդունուածին : Ինչ-
պէս վերեւ ըսինք , արեգական երկրէս
ունեցած հաւանական միջին հեռա-
ւորութիւնն է 148 միլիոն քիլոմետր .
բայց միշտ նոյնը չը մնար , որովհետեւ
երկրի ոլորտը ճիշդ չը ջանակաձեւ չէ ,
այլ ձուլաձեւ . ուստի այս հեռաւո-
րութիւնը երբեմն կը նուազեւ եւ եր-
բեմն կ'առաւելու : Ահաւասիկ արե-
գական փոքրագոյն եւ մեծագոյն հե-
ռաւորութիւններն են . երբ երկիրը
իւր մերձակէտին վերայ լինի , հեռա-
ւորութիւնը կ'ըլլայ 145 500 000 քիլո-
մետր . իսկ հեռակէտին վերայ հասած
ժամանակ կ'ըլլայ 150 միլիոն քիլոմետր :

Այս թիւերը իրաւ է , որ մեր մտաց
մէջ ընդարձակ հեռաւորութեան մը
գաղափարը կը ծնանին , բայց տար-
տամ կերպով , միայն բաղդատութեանց
միջոցաւ կարող եմք ստանալ բաւական
ճիշդ գաղափար մի : Արդ՝ լոյսը՝ որ
ուղիղ գծով եւ միօրինակ ընթացքով
մէկ երկվայրկեանի մէջ 289,000 քիլոմետր
կ'ընթանայ , արեգակէն երկրին հաս-
նելու համար 496.35 երկվայրկեան կու-
զէ , կամ 8՝ 36" , 35 . Հրանթի ուղմը
մի եթէ մէկ երկվայրկեանի մէջ 500 մետր
ընթանայ , 9 ³/₄ տարի կ'ուզէ , որ 148
միլիոն քիլոմետր տեղ կտրէ : Չայնը՝ որ
գրեթէ մէկ երկվայրկեանի մէջ 340 մետր
կ'ընթանայ , երկրէս արեգական հաս-
նելու համար 13 ³/₄ տարի կ'ուզէ : Վէր-
ջապէս եթէ երկրին եւ արեգական մէջ
տեղը երկաթուղի մը ենթադրեմք մի-
օրինակ ուղղութեամբ , եւ սեպեմք որ
այս շոգեշարժ մեքենան անդադար
կ'ընթանայ մէկ ժամը 50 քիլոմետր տեղ

կտրելով՝ երկրէն արեգական պիտի հասնի 335. 5 տարիէն, ուստի եթէ այս չուն ներկայ ամսոյս մէկէն ըսկըսէր, պիտի վերջանար 2213 տարւոյն Մայիս ամսոյն մէջ, ահաւաստիկ արեգական երկրէս ունեցած հեռաւորութիւնը :

Ինչ սկզբունքներով որ տասողագէտք արեգական հեռաւորութիւնը գտած են, գրեթէ նման սկզբունքներով գրտած են նոյնպէս արեգական մեծութիւնը : Հստ երկրաչափական օրինաց երկու անհաւասար գնտերու ծաւալներն այնպէս կը համեմատին իւրարու, ինչպէս նոցա շառաւիղներուն կամ տրամագծերուն խորանարդները : Արդ՝ երկրի երեւութական տրամագիծն է 17". 8. իսկ արեգականը 1923". 94. ուրեմն սոցա երկուքին վերաբերութիւնն է 1923". 64 : 17". 8 = 108.135, որ ըսել է արեգական տրամագիծը գրեթէ 108 անգամ մեծ է երկրի տրամագծէն : Այսքանը գիտնալէն յետոյ զիւրին է գրտնել արեգական բուն շառաւիղը կամ տրամագիծը, քանի որ երկրի բուն շառաւիղը կամ տրամագիծը ծանօթ է :

Այս միջոցաւ արեգական շառաւիղը 690.000 քիլոմէթր գանուած է, որով տրամագիծը կ'ըլլայ 1.380.000 քիլոմէթր, մակերեւոյթը 4.337.000 քառակուսի քիլոմէթր, որ մեր երկրի մակերեւոյթէն 12.000 անգամ մեծ է, իսկ ծաւալը 1.374.300 000.000.000 խորանարդ քիլոմէթր, որ մեր երկրի ծաւալէն 1.273 000 անգամ մեծ է. կամ աւելի պարզ ըսեմք, արեգակը իւր մեծազանգուած ծաւալովը մեր երկրին պէս 1.273.000 երկրներու հաւասար է : Թէև մեր երկիրը շատ մեծ ծաւալ չունի համեմատութեամբ Լուսնի ծաւալին, Երեւակին, Ուրանոսին և Նեպտունին, որոց ծաւալներն 1.230.685.74

և 85 անգամ աւելի մեծ են մեր երկրի ծաւալէն, սակայն եթէ այս ամենը իւրենց արգանեակներով մէկ տեղ իբրև մէկ զանգուած արեգական հետ համեմատեմք, դարձեալ արեգական ծաւալը 600 անգամ մեծ կ'ըլլայ :

Լուսինը երկրէս գրեթէ 60 երկրային շառաւիղ հեռաւորութիւն ունի. եթէ երկիրը արեգական կեդրոն սեպեմք, և ենթադրեմք, որ մէկը երկրէս գէպ ՚ի լուսինը կը ճանապարհորդէ, այս ճանապարհորդը Լուսնոյ հասնելէն յետոյ հաղիւ արեգական շառաւիղին կէսն հոսած կ'ըլլայ, վասն զի արեգական մակերեւութին հոսնելու համար 52 երկրային շառաւիղ եւս կ'ուզէ :

Կարծեմք այս մասին ընտանի օրինակ մի աւելի կը նպաստէ մեզ արեգական ծաւալին որքանութիւնը ըմբռնելու քան թէ վերացական ենթադրութիւններն : Առնեմք 1.400.000 ցորենի հատ հաւասար ծաւալով և շեղմը կազմեմք, առնեմք նոյնպէս ցորենի մէկ հատ մի և նոյն ծաւալով և բաղդատեմք ամբողջ շեղջին հետ. ինչ որ է ցորենի մէկ հատը՝ 1.400.000 ցորենա հատին քով, նոյնն է մեր երկիրը՝ արեգական քով : Սակայն ինչ է այս հսկայ արեգակը բովանդակ տիեզերաց նըկատմամբ, ոչ այլ ինչ, եթէ ոչ անհուն միջոցին մէջ սփռեալ լուսեղէն փոշոյ հատիկ մը. և ինչ է մարդը, որ իւր մտքովը բովանդակ տիեզերքը կ'ընդգրկէ :

«Արտոյութեան մարդ ըստ պատկերի մե-
րում և ըստ նմանութեան, և իշխեցե-
ծկանց ծովու եւ թռչնոց երկրից և ա-
մենայն երկրի, և ամենայն սողնոց որք
սողնն ՚ի վերայ երկրի . . . : Եւ ստեղծ
ուէր Աստուած զմարդն հող յերկրէ և
վշեաց յերեսս նորա շունչ կենդանի և
եղև մարդն հոգի կենդանի » :

ՅՆ . Ա . 26 — Բ . 7 :

Ամենիմաստ Արարչի ստեղծուա-
ծոց մէջ՝ ամենափոքրիկ շամանթաղն ,
աննշան տուննին և ամենաշնչին ման-
րազխտական միջատն կը բովանդակէ
իւր մէջ մեծամեծ հրաշալիք՝ փոյք
ամենիմաստութեան Ստեղծողին : Ըս-
քանչէր է երկիր իւր մանրամասնու-
թեամբք . սքանչելի եւս են երկինք՝ լու-
սափայլ աստեղօքն , գերահրաշ է ա-
րեգակն՝ իւր բիւրիցս մեծութեամբ
քան զաշխարհ և ակնախորիզ ջերմա-
ցուցիչ լուսովն , այլ հրաշափառագոյն
եւս են տիեզերք անհուն ընդարձա-
կութեամբ և անհամար հրաշալեաց
գանձերովն . բայց այս չէ տակաւին
սքանչացման սահմանը , մօտենանք դէպ
առ մեզ , մոնենք մեր մէջ և ինչ . . .
ահա՛ երկիր և երկինք , արեգակն եւ
աստեղք , բովանդակ տեսանելի տիե-
զերք այն տեղ պարփակեալ Աստուա-
ծութեան աննման , անկշիւ և անիմա-
նալի ճառագայթին փայլունովն լուսա-
ւորուած . ուրեմն գերասքանչ եւս է
մարդ . և քանիցս եւս հրաշալի այս ա-
մենեցուն Ստեղծողն . . . ահա՛ եղը
ղարմացման , հուն և մոլորումն երե-
ւակայութեան :

Այլ սակայն , Մարդն , որ հրաշա-
կերտ տիեզերաց անհունութեան մէջ՝
գերահրաշ , Յաւիտենական Արարչի
սքանչելեաց հանդիսարան՝ անեղը տա-

րածութեան մէջ՝ սքանչելագոյն , երկ-
րային համայն արարածոյ՝ գերագոյն ,
իշխան հանուր աշխարհի և ժառանգ :
Մարդն՝ որ կը բովանդակէ իւր հունա-
ւոր և սահմանափակ տարածութեան
մէջ անհունութիւն մը , կ'ամփոփէ իւր
փոքրադիր և սեղմեալ կազմութեան
մէջ տիեզերական անեղը ընդարձակու-
թիւններ , կը սընայ , կը տարածի , կը
հասնի անհուն հոգւոյ կարողութեամբ
տիեզերաց անչափ միջոցներ : Ամենաս-
տեղծ էակի սոյն հրաշազարդ արա-
րածն թէեւ գերազանց քան զամենայն
նիւթական արարածն է , սակայն հա-
ղիւ երբէք նկատողութեան առնուած
է , գոյն ուրեմն իւր խորհրդաւոր
նշանակութիւնն մտածման ենթար-
կուած է : Մարդն որ մեզմէ անանջը-
պետ է և անբաժան , միով բանիւ որ
մեք իսկ եմք , հաղիւ ուրեմն մեր զըն-
նութեանց և սքանչացման առարկայ
եղած է : Մարդիկ քննեցին մեռեալ
նիւթերն , անզգայ իրերն , յուզեցին
անասուն կենդանիներն , հեռացան
յաշխարհէ մինչեւ տիեզերաց հեռա-
ւոր անկիւնները , բարձրացան մինչեւ
երկնային մարմինները և այս ամենուն
ծանօթութիւնն ու գիտութիւնը ա-
ռաւել ընտելացաւ մեզ , քան մեր գու-
յութեան և բնութեան ուսումն եւ
մեզ ամենամերձ եղող մեր անձի պատ-
մութիւնը : Համեմատութեամբ մեք
խիստ նուազ որոնեցինք զմեզ և խիստ
սակաւ հետազոտեցինք մեր անձը :
Հարկ և սլարտ է մեզ նախ զմեզ ճա-
նաչել :

Ըստ Աստուածաշունչ Ս . Գրոց՝
ստեղծաւ լոյս , ստեղծան երկինք եւ
երկիր , տունկք և կենդանիք , աշ-
խարհ համայն և տիեզերք մի և եթ
բանիւն Աստուծոյ . Ելէյի , Էլէ-
բայց վեցերորդ օրն՝ ՚ի վախճան արար-
չագործութեան , հանդիսատես կացե՛

արարածք ամենայն , ունինդիր եղան
երկինք 'ի վերուստ եւ երկիր 'ի խռ-
նարհ , որանչացաւ բնութիւն , հրա-
շացան տիեզերք , զի Արարչի ձայն հըն-
չեց . « Արասցուք Մարդ ըստ պատկե-
րի մերում եւ ըստ նմանութեան եւ իշ-
խեսցէ ձկանց ծովու եւ թռչնոց երկ-
նից եւ անասնոց եւ ամենայն երկրի եւ
ամենայն սողնոց , որք սողին 'ի վերայ
երկրի » : Ստեղծաւ մարդ ոչ լոկ բա-
նիւ , այլ գործովն Աստուծոյ , զի էառ-
հող յերկրէ եւ ստեղծ զմարդն : Եւ
ահա այս վայրկենին բնկալաւ մարդն
գերազանցութիւն միւս բոլոր անբա-
նից վերայ : « Եւ փէաց յերեսս նորա
շունչ կենդանի եւ եղեւ մարդն յոգի
կենդանի » : Բարձրացաւ մարդ եւ զի-
ջաւ բնութիւնն 'ի հնազանդութիւն ,
անսահման եւ անհուն տարբերութիւնք
անջրպետեցին ընդ մէջ մարդոյ եւ ան-
բանից , զի մարդ ընդունեց Աստուա-
ծային յաւիտենական որակութեանց
մին՝ հոգի եւ անմահութիւն , ընդու-
նեց Աստուածութեան նմանողութիւն
եւ հետեւաբար բարձր իշխանութիւն
եւ թագաւորութիւն երկրային բոլոր
արարածոց վերայ : Ընդունեց մարդ
կրկնակի հակադիր յատկութիւն , մարդ
հողածին եղաւ հոգի եւ մարմին , ան-
նիւթ եւ նիւթական , ներքին եւ արտա-
քին : Այսու կրկնակի տարբեր յատ-
կութեամբք կը բաժանի եւ մարդոյ
պատմութիւնը յերկուս՝ 'ի ներքին եւ
յԱրտաքին , զորս պիտի ջանամք ուրոյն
նշարագրել՝ Պիւ.Քօն անմահանուն բը-
նապատումի փորձառական հմտու-
թիւններէն եւ հաղուագիւտ հեղինա-
կութիւններէն քաղուածելով :

ՆԵՐՔԻՆ ՄԱՐԴ

Մարդ՝ իւր բովանդակ նշանակու-
թեամբ է հոգի անմահ պատատեալ

նիւթական եւ արտականացու մարմնոյ
խանձարում : Հոգւոյ մէջ է մարդկու-
թիւնը , հոգւոյ սէջ է մարդոյ գերա-
զանցութիւնը եւ հրաշալիքը , վասն զի
հոգւով է մարդոյ բանականութիւնը
եւ անբան արարածներէն տարբերական
որակութիւնները , խորհուրդ , բան ,
ներքին զգացմունք , իշխանութիւն , աւ-
տուածանմանութիւն եւ անմահութիւն :
Ուրեմն Հոգին է մեծագոյն եւ արժա-
նաւորագոյն մասն մարդոյ : Սոյն այս
անմահ մասն գոգցես շրջապատուած
է մարմնաւոր զգացմանց խառնուր-
դով . սա՛ յամաքած է մեր կրից բոցե-
րով . սիրտ , միտք եւ զգայարանք սմա-
հակառակ գործած են : Այլ սակայն ա-
նապական լինելով իւր գոյութեամբ ,
անանց իւր էութեամբ , միշտ նոյն է ,
թէեւ իւր լուսոյ փայլիւնը նուազած ,
այլ իւր զօրութիւնը միշտ նոյնաչափ
եւ անփոփոխ մնացած է : Ուստի հա-
ւաքեմք նորա պայծառ ճառագայթ-
ներն , որպէս զի նուազին զմեզ շրջա-
պատող մթութիւնք . եւ ի.թէ մեր ա-
ռաջիկայ ճանապարհն ծայրէ 'ի ծայր
չը լուսաւորի , առ նուազն ունենամք
'ի ձեռին լսպտեր մի , որով կարող եմք
գէթ անմոլար ընթանալ . — Հոգւոյ կա-
րողութեանց լուսով պիտի կարենամք
ստանալ հոգւոյ վերայ եթէ ոչ կատա-
րեալ՝ գէթ անմոլար գաղափար :

Մեր զմեզ ճանաչելու համար ամե-
նէն աւելի դժուարին կէտ մ'ունիմք ,
այն է բացարձակ ծանօթութիւն ու-
նենալ զմեզ կաղմող երկու մասանց
բնութեան վրայ : — Հոգին աննիւթ
էակ լինելով՝ անբաղդատելի է միան-
գամայն , եւ ինչ որ բաղդատութեան
չենթարկիր , անհասկանալի է : Աս-
տուած անխմանալի է , վասն զի ան-
բաղդատելի է : Ուստի չեմք կարող
Հոգւոյ բնութեան վրայ ուղղակի գա-
ղափար մի ստանալ , բայց միայն իւր

ներգործութիւններն վերբերական դիրքով նկատելով՝ կը յաջողիմք իւր օրակութեանց ծանօթանալ։ Եւ ահա այսու մտածութեամբ կարեմք հաստատել որ հոգին պարզ, անբաժանելի և միաձեւ էակ մ'է, հակառակ նիւթականին և յատկութեամբ բոլորովին տարբեր անասնոց կենդանական յատկութիւններէն։ Իսկ մարմինը մեր զգայարանաց զանազան տեսակներուն պատշաճ դիրքեր ստանալու յարմար առարկայ մը, որ անհաստատ և փոփոխական է բնութեամբ, ինչպէս փոփոխական եւ անհաստատ են զգացմունք։

Եթէ մտածեմք՝ որ մեր հոգին յաճախ՝ թէ՛ քնոյ և թէ՛ առարկայից բացակայութեան ժամանակ կը յուզի ներքին զգացումներով, որք երբեմն առարկայներէ պատճառուած զգացումներէն շատ տարբեր են, կարող եմք հետեւցնել որ մեր հոգին և մեք անկախ եմք առարկայից գոյութենէն և առանց նոցա կամք միշտ։ Մարմինը ինչ որ էր, միշտ նոյնն է քնոյ, նոյնն է և մահուան ժամանակ, բայց տարբեր կը դործէր յառաջ, տարբեր՝ քնոյ ժամանակ և բոլորովին տարբեր՝ մահուան ատեն, այս հակադիր տարբերութիւնները՝ դործունէութիւն, շարժում և անգործունէութիւն և անշարժութիւն՝ կը հաստատեն թէ ներքին շարժիչ զօրութիւն մը՝ հոգին պակասած է. սա իւր նիւթականութեամբ կը դիմէ յապականութիւն և նա իւր աննիւթ բնութեամբ և անկախութեամբ՝ ի յաւիտենականութիւն, վասն զի անկախ է առարկայէ, անկախ՝ նիւթական մարմնէ, հետեւաբար անհաղորդ դորա ապականութեան։ Հոգին՝ անբաժանելի է, իսկ մարմինը բաժանական մասերէ կազմուած. կորը անտեղեակ է տեսանելեաց միջոցաւ ստա-

ցուած ծանօթութեանց, բարտը՝ որոյ մորթը անզգայացած է, ամենևին գաղափար չունի շօշափմամբ յառաջ եկած զգացմանց, խուլը անզգայ է ձայնիւ պատճառուած տպաւորութեանց, վերջապէս վերցնուր մարդոց գոյութենէն զգայարանաց սոյն արտադրութիւնները, հոգին ո՛չ ինչ նշազ պիտի պահէ իւր էութիւնը, իւր ներքին գործողութիւնք միշտ պիտի շարունակուին և մտածութիւնը պիտի գոյանայ. իսկ մարմինը պիտի բաժանի և ոչնչանայ։ Ուրեմն հոգին անբաժանական է և հետեւաբար անապական, իսկ մարմինը բաժանելի՝ հետեւաբար և ապականացու։ Այսպէս են ահա և հոգւոյ այլ գործողութիւնքը. հոգին կը կամի և մարմինը կը հպատակի։ Նա անընդմիջապէս կը միանայ ի ներքուստ իւր ուզած առարկային հետ, անջըպետք, հեռաւորութիւնք, բացակայութիւնք անվնաս են նմա։ Իսկ մարմինը անկարող է այսմ, իւր մերձաւորութիւնը նուազ կամ աւելի ժամանակի պէտք ունի և բազմաթիւ խոչընդոտներ և արգելք կը դիմադրեն նմա։ Ահա մի այլ մեծ տարբերութիւն եւս հոգւոյ և մարմնոյ որակութեանց մէջ։

Որչափ խօսուի դարձեալ կարեւոր է հոգին իւր բովանդակ ընդարձակութեամբ բացատրել եւ ըմբռնել։ Այսու ամենայնիւ երբ մարդոյ վրայ կը խօսուի մեծ անիրաւութիւն և սըխալանք է, միայն մարմինը առարկայ առնել, այլ կարելի եղածին չափ իւր հոգին եւս հարկ անհրաժեշտ է դիտել, որով մարդ կը ստանայ իւր բուն նշանակութիւնը և անասուններէ բոլորովին տարբեր բնութիւնը և գերազանցութիւնը, և զոր կենդանեաց հետ շփոթելու համար, պէտք է անոնց չափ անմիտ ըլլալ։

Արդարեւ ըստ բնապատմական դասակարգութեան՝ մարդը կենդանեաց կարգը կը դասուի . բայց այսու չեմք կարող երբէք նորա արժանաւորութիւնը նուազատայնել . նա կը համեմատուի կենդանեաց հետ միայն այն մասով, որով կը նմանի անոնց . այսու ամենայնիւ , նա միշտ կը պահէ իւր գերահրաշ յատկութիւնները , ունի միշտ իւր բարձր կոչումը , և իւր նիւթական կազմաւորութեամբ իսկ կենդանեաց գլուխը կը դասուի :

Մարդը՝ կենդանեաց հետ բաղադատելով՝ երկուքին մէջ ալ կը գտնեմք գործարանաւոր նիւթ մը, զգայարանք, մարմին , արիւն , շարժումն կենդանաւորին և նման հանգամանաց բազմութիւն . սակայն բոլոր այս նմանողութիւնք արտաքին են , և այսու կարելի չէ ասել թէ՛ մարդոյ բնութիւնը նման է անասնոց բնութեան : Մարդոյ և անասնոց բնութեանց վրայ դատողութիւն մ' ընելու համար , պէտք է մեզ տեղեակ լինիլ կենդանեաց ներքին հանգամանաց . և որովհետեւ անհնար է մեզ այս ներքին ծանօթութիւնը ունենալ , ուստի միայն նոցա զգացմանց արտադրութիւններն քննելով՝ կարեմք համեմատութիւն ընել մարդոյ և նոցա մէջ :

Արդ քննեմք սոյն արտադրութիւնները :

Յայտնի ճշմարտութիւն մ' է , որ մարդկանց ամենէն անմիտը կարող է կառավարել կենդանեաց ամենէն աւելի ճարտարն և կատարեալը , իշխել նորա վերայ . ծառայեցնել զայն իւր օգտին , և այս ոչ այնչափ իւր ուժովն կամ իշխանութեամբը կ'ընէ , որչափ իւր գերազանցութեամբը , խորհրդովն եւ գործոց կանոնաւորութեամբը կը հարկադրէ զայն հնազանդիլ իրեն : Այսպիսի իշխանութիւն մը կենդա-

նեաց մէջ երբէք եղած չէ . բնաւ չէ տեսնուած որ նոցա աւելի զօրաւորներն և ճարտարները կառավարեն իրենցմէ ստորիններն եւ ծառայեցնեն զանոնք իրենց օգտին . միմիայն այս յայտնի է որ տկարներն զօրաւորաց կերակուր կ'ըլլան , և այս ալ ուժոյ , ճաշակի և կարօտութեան արդիւնք է և ոչ թէ մտածութեան : Եթէ կենդանիք դատողութիւն և խորհուրդ ունենային , պիտի տեսնուէր անշուշտ անոնց մէջ եւս այս իշխանութիւնը , որ միայն մարդկան յատուկ է . պէտք էր մին՝ միւսոյն վերայ իշխել և ստիւ պել զայն որ իւր համար կերակուր հայթհայթէ , հսկէ , պահպանէ վնիքն և հոգ տանի երբ հիւանդ կամ վիրաւորուած ըլլայ : Զկայ նոցա մէջ այս գերիշխանութիւնը , չկայ նոցա մէջ մէկը որ զգայ ինքնին իւր բնութեան գերազանցութիւնը միւսոյն բնութեան վրայ : Հետեւաբար նոքա ամենքը մի և նոյն հաւասար բնութիւն ունին և մարդոյ բնութիւնը ոչ միայն գերազանց , այլ միանգամայն բոլորովին տարբեր է :

Մարդը իւր ներքին խորհուրդը կարող է իմացնել արտաքին նշանով՝ բարբառով , թէ՛ քաղաքակիրթ և թէ՛ վայրենի մարդկան հասարակ է այս յատկութիւնը : Բայց ոչ մի կենդանի մտածողութեան այս նշանը չունի : Այս թերութիւնը գործարանի պակասութենէն չէ : Բնադինները փորձով և քննութեամբ գտած են Վապկի լեզուի կազմութիւնը կատարեալ ինչպէս մարդունը : Վան շատ տեսակ կենդանիներ , որք կըթութեամբ երկար ասացուածներ կ'արտասանեն , և եթէ դժուարին աշխատութիւն յանձն առնուի կարելի է տակաւին ուրիշ տեսակներուն ալ սորվեցնել (*) : Բայց

(*) Պ . Լէրնից շան մը յիշատակութիւն կ'ընէ :

ցարդ կարելի եղած չէ իմացնել նոցա իրենց արտասանած բառերու կամ խօսքերու իմաստը . այլ լսի մեքենաբար կը կրկնեն : Արդ եթէ նոքա մեզ նման մտածողութիւն ունենային, պէտք էր որ մեզ հետ խօսէին . և եթէ ըսեմք որ իրենց պատշաճ մտածողութիւն ունենային՝ պէտք էր միմեանց հետ խօսէին . բայց այսպիսի կարողութիւն մը տեսնուած չէ մինչև հիմայ նոցա վրայ : Կը նշանակէ ուրեմն, որ նոցա համար ոչ թէ մեքենական գործարան, այլ խորհուրդ, գաղափար, ներքին կանոնաւոր և յաջորդական ճնունդ կը պակսի :

Եթէ կենդանիք ունենային մտածելու կարողութիւն, պիտի ունենային անկասկած նաեւ յառաջագիմութիւն և յաջորդական կանոնաւորութիւն : Ներկայ ժամանակի կողմերն՝ առաջիններէն աւելի արհեստիւ և ամբողջութեամբ պիտի շինէին իրենց բնական րանները . մեղուն առաւել եւս պիտի կատարելագործէր իւր փեթակը : Այլ եթէ ըսեմք, որ նոցա բնակարանները վերջին կատարելութեան մէջ կը գլուխուն և այն պատճառաւ այլ եւս չեն յառաջագիմեր, այն ստեն նոցա աւելի բարձր իմացականութիւն մը տրւած պիտի ըլլամք քան մերը, որով կը նկատեն առաջին ակնարկով իրենց գործոց վերջին կատարելութիւնը, մինչդեռ մեք ինքնին չունիմք սոյն բարձր նախատեսութիւնը, և բազում ժամանակի, գործառնութեանց և խորհրդոց պէտք ունիմք մեր արհեստներն առնուազն կատարելագործելու համար .

Ուստի է այս միաձեւութիւնը իւրաքանչիւր տեսակ կենդանեաց գործոց մէջ, և ինչո՞ւ առաւել կամ նուազ տարբերութիւն մը չը տեսնուիր նոցա

զգացմանց արտագրութեանց մէջ : Ասկէ աւելի ի՞նչ մեծ տարացոյց կրնայ ըլլալ հաստատելու համար թէ իւրեանց գործերն մեքենական արտագրութիւններ են : Վասն զի եթէ ունենային նոքա զմեզ լուսաւորող լուսոյ ամենափոքրիկ շառաւիղն իսկ, անպատճառ եթէ ոչ կատարելութիւն այլ գէթ տարբերութիւն մը պիտի տեսնուէր իրենց գործոց մէջ : Սակայն ընդհակառակն նոցա գործառնութեանց եղանակը միակերպ և կարգը ընդհանուր է և մասնաւորի միայն չը պատկանիր : Եւ եթէ ըսեմք թէ կենդանիք եւս հոգի ունին, միմիայն իւրաքանչիւր տեսակի համար հոգի մը կ'որոշեմք են թաղիւ, որուն մասնակից են նոյն տեսակի մէն մի անհատն . հետեւաբար այս հոգին բաժանական է անհատից մէջ, որով և նիւթական և խիստ տարբեր մերինէն :

Ասոր հակառակ մեր գործոց մէջ միշտ առաւել կամ նուազ տարբերութիւններ կը տեսնուին . մեր վերջին հնարքներն աւելի կատարելութիւն կը ստանանք ան զառաջինները, որոյ պատճառն այն է որ մեր հոգին իւրաքանչիւրին կը վերաբերի անհատաբար, առանց ուրիշ անձի հոգիէն կախումն ունենալու, և մենք միայն ստորին կարողութիւններով նմանութիւն ունիմք անասնոց :

Կենդանեաց բնութենէն և գործքերէն յայտնի կ'երեւի ուրեմն, որ մեր ներքին զգացումները կախումն չունին արտաքին կազմութենէ և նիւթական գործարաններէ . հետեւաբար պէտք է որ մեր մէջ նիւթականէն տարբեր գոյութիւն մը գտնուի, որ պատճառ լինի սոյն զգացմանց :

Մարդկան և կատարելագոյն կենդանեաց կարողութեանց մէջ եղած սոյն անհուն տարբերութիւնը պար-

որուն սորվեցուցած էին Գերմաններէն և Գաղղիարէն բառեր արտասանել :

ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՇԻԼԼԵՐԻ (1)

Չորսուէս կը հաստատուէ որ մարդը իւր բնութեամբ արարածոց մէջ առանձինն յատուկ դաս մը կազմէ, ուստի մինչեւ կենդանեաց բնութիւնը իջնալու համար անհուն անջրպետ մ'անցնելու է. վասն զի եթէ մարդը կենդանեաց կարգը դասենք, հարկ է որ գանուի ուրիշ արարած մի որ մարդէ ստորին՝ և կենդանիներէն կատարելագոյն լինի. որպէս զի կարենամք անգգայն աստիճանաւ մարդէն ՚ի կապիկն իջնալ, ինչպէս բնութեան միւս ամեն կերպ մարմնոց մէջ կը գտնուի: Բայց այս միջնորդը չը կոչ ամենեւին, այլ յանկարծ մտածող էակէ՝ նիւթա կան սրաբածի, բանական զօրութեանէ՝ մեքենական զօրութեան, կարգէ և նպատակէ՝ կոյր շորժման, խորհուրդէ՝ ճաշակին կ'անցնիմք:

Ահաւասիկ մեր բնութեան գերազանցութիւնը և այն անհուն անջրպետը զոր Արարչի բարութիւնը հաստատած է մարդոյ և անասնոց մէջ: Մարդը բանական է, և կենդանին անբան. և որովհետեւ այս դրական և բացասական յատկութեանց միջինը պարունակող արարած մը չկայ, ուրեմն մարդոյ բնութիւնը ըստ ամենայնի անջատեալ և տարբեր է կենդանեաց բնութենէն, և միմիայն արտաքուստ՝ նիւթականի նմանողութեամբ մարդը նոյս նման դատապարտելը, կամաւ աչք գոցելէ այն լուսոյ դէմ՝ Աստուածութեան այն անգին շնորհաց դէմ, որ կ'որոշէ զմեզ և կը զանազանէ կենդանիներէն:

Ներքին մարդը սոյսբան քննադատելէ և իւր աննիւթականութիւնն, անմահութիւնը և գերազանցութիւնը հաստատելէ զկնի, կարող եմք հետաքոտել արտաքին մարդը և սկսել նորա պատմութիւնն և նկարագրութիւնը:

(Շարունակելի է)

Յովհաննէս Քրիստափոր Ֆրեանքի Եփլէր Վիւրդէմպէրի նահանգին մէջ Սուապի Մարպախ փոքրիկ քաղաքը ճնաւ 1759 Սեպտեմբեր 10 ին իւր հայրը Յովհաննէս Գապար Եփլէր, խիստ պատուաւոր մարդ մ'էր, պարզ ու երկիւղած բնաւորութիւն մ'ունէր, գործունէութիւն և եղական հանձար: Ի ծաղիկ հասակի բժշկութիւն ուսած էր և 1745 ին իւր վիրաբուժ Ստորին Նահանգաց մէջ Պաւլերացի զօրագնդի մը ընկերացաւ. բայց երբ պատեւրազմն հրատարակուեցաւ, փոխ պաշտօնակալութիւնը նախապատիւ համարեց: Էքսի խաղաղութենէն յետոյ իրենց զօրաբանակն արձակուելով 1757 ին ՚ի հայրենիա վերադարձաւ և անդ Լուի իշխանին զօրագնդին մէջ յաջորդաբար դրօշակրի և օգնական զօրապետի տիտղոսն ստացաւ: Այն ժամանակ ժանտամահ մը մեծ կոտորած ըրաւ Պաւերիոյ մէջ, ուր Եփլէր պահնորդ էր, ՚ի չգոյէ բժշկաց իւր նախկին պաշտօնն յիշեց և իւր ընկերակցոց կարեւոր ծառայութիւններ մատուց: Նս անդ բժշկի և ողորմութեալ խի պաշտօն վարեց միանգամայն և իւր քաղցր ու բարեպաշտ բնաւորութիւնը զօրաց կարգապահութեան և հնազանդութեան մեծապէս նպաստեց:

Բանաստեղծի ծննդեան ժամանակ ճերուկն Եփլէրի, որ ատեն զօրապետ էր, Վիւրդէմպէրի դքսին Առանցնոյ դղեակը կը բնակէր, որ Շդուդ-

(1) Եփլէրի կենսագրութեան աւելի պարզութիւն մը տալու համար արժան դատեցինք սէտք եղած տեղերը կարեւոր ծանօթութիւններ աւելցնել:

կորստէն մէկ մըն հեռուորութիւն ունէր, և իբր քաջ բուսաբան պարտիզին հոգատարութիւնն ստանձնած էր:— Շիլլէրի մայրը հացագործի մը դուստրն էր, զայն իբր բարի և դերազանց կին մը կը ներկայացնեն. թէև գրականութեան նուազ կ'աշխատէր, այլ տնաբարութեան շատ և իւր ամուսինն ու զաւակները սեռն սիրով կը սիրէր:

Շիլլէր հաղիւ եօթը տարեկան էր երբ իւր ծնողքը Մարտիսէն մեկնելով՝ Վիւրթէմպերկի Լորիս գիւղը գնացին, ուր երէք տարի մնացին: Շիլլէր անդ ստացաւ իւր առաջին դաստիարակութիւնը, իւր ուսումները պատկառելի Մոզէր երէցէն կ'ընդունէր. անտարակոյս այս եկեղեցականին դասերը՝ իւր որդեգրին համար տածած գողարկի բարեկամութեան միացած՝ նորա մէջ այն եռանդուն և անկեղծ միտումն զարթուցին, որ իւր բովանդակ կենաց մէջ եկեղեցականութեան համար կը յայտնէր: Ձեմք կարող լուծթեամբ անցնիլ մեր մեծ բանաստեղծին գիտնական կենսագրաց միոյն՝ նորա առաջին դաստիարակին նկատմամբ ըրած հետեւեալ դիտողութիւնը:

«Եթէ Շիլլէր Ֆրանսուս տը Մօրի Պալատիկոս հինգերորդ արարուածին մէջ կոչել տուած երէցին անունը՝ ի յիշատակ իւր մանկութեան նախկին առաջնորդին Մոզէր անուանած է, ոպէտք է ընդունիլ, որ այն ժամանակ ո'նորա մասին բացորոշ և սրտագրաւ յիշողութիւն մի չ'ունէր: Այս երէցին արտասանել տուած ճառերը աւանդելին այն զորաւոր և պարզ տպաւորութեանց հետքերն չ'են ցուցնէր, որ դրեթէ յանգէտս մանկութեան վրայ ազդելով հասունացեալ հասակի մէջ խանգաղատանօք և ուժգընութեամբ կարտափայլին»:

Ըստ մեզ այս դիտողութիւնն իրաւացի չ'է, Շիլլէրի ընդ անուամբ Մոզէրի իւր գործոյն մէջ մուծած երէցը խիստ գեղեցիկ կը թուի մեզ: Իւր լեզուն աղնիւ ու ազդու է և եթէ արդարև Շիլլէր այս յատկութիւնները նկարագրելով՝ իւր նախկին դաստիարակը կուզէ յայտ առնել, անուրանալի է թէ նորա մասին խիստ փափուկ յիշողութիւն մի պահպանած էր: Այս մասին անտարակոյս մեզ կը ձայնակցին Ապալաներն ընթերցող բոլոր ուշիմ անձինք:

Լորիսի մէջ երէք տարի անցնելէն յետոյ Շիլլէրի ծնողքը Լուիզպուրկ հաստատուեցան, ուր Ֆրետերիկ իւր իննամեայ հասակին մէջ Եան (Jahn) դասատուին գիշերօթիկ վարժարանին մէջ իւր ուսումներն շարունակեց: Եան Շիլլէրի յարեցաւ և նորա վրայ ամեն ինամբ տարաւ. սակայն դեռ բարձր հանճար մի չ'էր յայտնէր նա, այլ միայն անխոնջ աշխատասիրութիւն մի և լատինական լեզուի ուսման սաստիկ սէր կը ցուցնէր: Իւր աշակերտակցաց միոյն վկայութեան նայելով՝ կայտառեւ կը կրթոտ բնաւորութիւն մ'ունէր, մերթ ստահակ, բայց ոչ երբէք չար: Մեծ բանաստեղծին մանկութիւնը նուազ տղութեան արժանի բանով մը նշանաւոր չ'եղաւ, այլ միայն այս ժամանակին տեղի ունեցած նուազ վեպական դէպքով մը: Այս դէպքը միայն այնու պատմուելու արժանի է, որ բաւական կենդանի յիշատակութիւն մը թողած է, այնպէս որ տոն Քարլսի հեղինակը իւր խորին ճերութեան մէջ կը հաճէր զայն յաճախակի պատմել: Օր մը Շիլլէր քրիստոնէականի մէջ լաւ պատասխանեց, որ ինչպէս նմա, նոյնպէս եւ նորա տարեկից բաղմամբիւ տղայոց կ'ուսուցանէր աւանաւ և ամենախիստ երկրորդական դասատու մի: Սորա ակնկալութեան

հակառակ Շիլլեր քաջալու հանդիսա-
ցառ եւ փոխանակ պատժոյ երկու
քրայոյէր (1) պարգեւ ընդունեց : Իւր
ընկերակիցներէն մին եւս մի և նոյն յա-
ջողութիւնն ունեցաւ և հետեւաբար
մի և նոյն պարգեւը : Անմիջապէս այս
երկու պոսակեալները իրենց գանձը մի
ացուցին և սկսան խորհրդակցիլ թէ
ի՞նչ բանի պէտք է գործածել զայն :
Որչափ առաջարկութիւններ և մեր-
ժումներ եղան, վերջապէս Շիլլեր յաղ-
թանակեց . նա կը ցանկար Հարդէնցէ-
քի դղեակն երթալ կաթ ըմպել : Եր-
կու մանուկներն յուղի անկան , բայց
երբ դղեակն հասան , մերժեցին նոցա
իրենց չնչին գումարով ճոխ խնձոյք մի
տալ : Այսու մերժմամբ արհամարհ
ուած երկու իմաստասիրաց միակ պա-
տասխանն եղաւ արհամարհական ախ-
նարկ մի և իրենց քայլերն աւելի յա-
ռաջ վարեցին : Մերձակայ գիւղի մը
մէջ աւելի բաղդաւոր եղան , ուր ամե-
նայն սիրով ընդունեցին զիրենք և ընտիր
ճաշ մը տուին , առանց իրենց վայե-
լած համադրամներերուն փոխարէն տը-
րիտուր մ' ընդունելու : Ուստի դո՛ւ
ու զուարթ վերադարձան և փոքրիկ
բլրակ մը հասնելով ուրիշ դղեակն ու
գիւղը կ'երեւէր , դեռատին Շիլլեր
բանաստեղծական աւիւնով մը վառե-
ցաւ և թերեւս յիշելով՝ զՓիլէմոն և
զՊոսի (2) , հանդիսաւոր նշովքներ կար-

գաց հիւրամերժ դղեկին եւ ՚ի նմա
բնակող շահագէտ անձանց վերայ ,
իսկ ընդհակառակը երկիւղած օրհնու-
թիւններ տուեց այն խոնարհ հիւղին
վերայ , որ ազնիւ և վեհանձն հագիներ
կը պարփակէր :

Շիլլեր այս գէպքէն փոքր ինչ յետոյ
Թատերական ներկայացման մը հաղի-
ստան եղաւ : Այս ներկայացումն իւր
վերայ այնպիսի մոգական աղդեցու-
թիւն մ' ըրաւ , որ նոյն ժամանակէն
սկսեալ Թատրոնը նորա գլխաւոր ըգ-
բաղումներէն մին եղաւ , սակայն չորս
տարիէն յետոյ , իւր չորեքտասանամ-
եայ հասակին մէջ , իւր առաջին բա-
նաստեղծական երկը գրի առաւ , որ
իւր մայրական գորովոյն և սիրոյն կը
պարտի : Շիլլեր դրոշմ սկսի ընդու-
նէր և իւր բարի մայրը զայն այս սուրբ
տրարողութեան պատրաստած էր : Նա
այնչափ աւելի կը զգար նորա կարեւո-
րութիւնը , որչափ իւր մայրը կը յայտ-
նէր թէ իւր ամենասիրելի կոչումէն
հրաժարելու ժամանակն հասած էր :
Մինչև այն ժամանակ միշտ կը յուսար
իւր կեանքն ու տաղանդն Եկեղեցւոյ
նուիրել՝ կրօնի և բարոյականութեան
մեծ ճշմարտութիւններն ուսուցանե-
լով : Բայց Վիւրթեմպերկի դուքսը , որ
այս ժամանակիս մէջ գաղութեան եւ
գիտութեան պաշտպանի տիտղոսով
կը պանծար , նոր զինուորական վար-
ժարան մը կառուցանել տուած էր ,
որոյ կը ցանկար մեծ փառ մը տալ , ա-
մենահմուտ վարժապետներն իւր շուր-
ջն ժողոված էր : Այս վարժապետոց
մէջ Նան առաջինն աւելի կը դրաւէր ,
Յուսալից աշակերտաց մասին խորհ-
րակցելով՝ Նան զՇիլլեր նշանակեց ,
որոյ հայրը իշխանի խնիւտ մօտ բարե-
կամն էր արդէն : Երբ Շիլլերի յայտ-
նեցին այն շնորհքը թէ դուքսն որու
չա՞ծ է զինքն զինուորական վարժարանն

(1) Քրայոյէրը Ֆիորենի 607 մասն է և գրեթէ
0 3/4 կ'արժէ :

(2) Փիլէմոն՝ խիստ չքաւոր փայտահար մ'
էր , և Պոսի՝ նորա կինը , որքա վեհանձնութեամբ
հիւրընկալեցին զԱրամադգ եւ զՀերմես , որք ՚ի
դէմն մարդոյ Քուիգիոյ այցելելով տմարդութեամբ
մերժուեցան այն աւանի բոլոր բնակներէն , ուր
էր Փիլէմոնի խուղը : Արամադգ խուղն ՚ի հոյակապ
տաճար փոխարկեց , որոյ ձերունի փայտահարը և
իւր կինը պաշտօնեայ կարգուեցան և ՚ի խորին
ձերութեան խնդրելով յաստուածոց , փոխեցան ,
առ դուրս տաճարին , Փիլէմոն ՚ի կաղնի և Պոսի՝ ՚ի
թմբի :

ընդունիլ, յուսարեկ եղաւ . աղաչեց իւր հայրը խնդրել նորին բարձրութենէն, որպէս զի իրեն թողտուութիւն ըլլայ իւր կոչման հետեւիլ եւ աստուածաբանութեան ուսումներն սխիլ: Բայց նորա հայրը դ. քսէն այդ շափ թողտուութիւն ստացաւ միայն, որ իւր անձը իրաւաբանական ուսման նուիրէ:

Հետեւաբար բռնութիւն բանեցուցին անտիական պատանւոյն վերայ, նորա եռանդուն երեւակայութիւնը չոր ու ցամաք ուսման ընդ ներքեւ ճնշելով: Սակայն նորա հոգւոյն խորը ծածկուած նուիրական հուրը երկիւղով շիջանելու բնութիւնը չ'ունէր. ընդհակառակը նոր ճաբակ մի գտաւ անդ: Շիլլէր այս վարժարանին մէջ ընդունած ընդարձակ, զօրաւոր եւ բաղմնադիմի դաստիարակութենէն օգտեցաւ: Հիներէն Հոմերոսն ու Վիրգիլիոսը և նորերէն Քլոբարդ (1), Ուլց և Լէսսէնկ (2), նա մանաւանդ Լուտերի Աստուածաշունչի, այսինքն նորա գերմաներէն լեզուաւ դասական գործոյն ընթերցանութիւնը, նորա հանձարի զարգացման, զօրեղապէս օգնեցին: Շիլլէր Մէխաթի հեղինակին նման, որ իւր բոլոր կենաց մէջ միմիայն Հոմերոս

եւ Աստուածաշունչ կարդացած էր, գիւցաղնական բանաստեղծութեան մը դաղափարը յղացաւ. որոյ գիւցաղն էր Մովսէս. սակայն այս ստորին գործ մ'եղաւ, որոյ քանի մը հատակոտորները միայն Սուապի գործարանն ի լոյս ընծայեց:

Սակաւ ժամանակէն նոյնպէս ողբերգութեան համար փորձ մը ըրաւ, բայց նորա մէջ եւս շատ բաղդաւոր չ'եղաւ: Նասոյի ուսանողը նորա առաջին երկասիրութիւնն եղաւ, որոյ եւ ոչ մի նշխարն պահեց. ապա Կոմ Կրեպիտին, որոյ քանի մի տետարանները միայն պահելով Աստուածացի մէջ ներմուծեց: Գրեթէ այս միջոցիս (1775) Շիլլէր անգամ մի ևս իւր կոչումն փոխեց: Վիրգէմյերի գութը Լուիզպուրկի ճեմարանը (agademie) Շգուգկարտ փոխադրած էր եւ նորա մէջ բժշկական դպրոց մի հաստատած: Բժշկութեան ճաշակ ունեցող աշակերտաց թողտուութիւն եղաւ, որ բժշկական ուսման նուիրեն իրենց անձը. Շիլլէր այս թողտուութենէն անմիջապէս օգուտ քաղեց, ոչ թէ բժշկութեան համար իրաւաբանութենէն աւելի ճաշակ մը կը զգար, այլ իւր բոցավառ երեւակայութեան ճարակ մը պէտք էր, զոր ամեն ուրեք կ'որոնէր առանց ուրեք գտնելու յուսոյ:

Շարունակ երկու տարի բժշկական նութեան նուիրեց իւր անձը այն անխոնջ եռանդեամբ, զոր ամեն ուրեք իւր հետ կը տանէր: Պլուտարքոսի ընթերցումը և Շրոցերի ընդհանուր պատմութիւնը, նա մանաւանդ Ֆերկսոնի բարոյական իմաստասիրութեան վերայ Կարմի (1) ըրած դիտողութիւնները՝ նա

(1) Ֆրեյտերիք Քլոբարդ, Գերմանացի բանաստեղծ, ծնաւ 1724ին Սաքսի Գետլինգուրկին մէջ և մեռաւ 1805ին, իւր ամենանշանաւոր գործն է Մեխաթը, որ քսան երգով բանաստեղծութիւն մ'է և բազմիցս Ֆրանսերենի թարգմանուած:

(2) Լէսսէնկ (Եփրեմ), Գերմանացի բանաստեղծ և քննադատ, որ Գերմանիոյ գրականութեան թռիչ տալու համար ամենէն աւելի աշխատողն էր և մին է, ծնաւ ի Գամալց, վերին — Լիւզաի փոքրիկ քաղաքը, 1799 Յունիսը 22ին, և մեռաւ 1781ին, իւր Նիթաւ-ալէան և Բանտիւղ ծովեան օսկման գերազանց քննական գործ մ'է. իւր Միլնադը Պարնէլ և Եփրեմ Գալտիլի ողբերգութիւնները և իւր Իմաստան Նալմիթի թարգմանութիւնը նշանաւոր են. վերջապէս Գաութիարտիսթի Բարդայիս օետի գիրքը Լէսսէնկն աւելի իմաստասիրաց կարգը կը դասէ:

(1) Կարմի (Քրիստիան), Ժողովրդական և ըմբարկան իմաստասէր, գերազանց բարոյագէտ, օգտակար և դասական գրագէտ, ծնաւ ի Քրէշլա 1742ին և մեռաւ 1796ին:

րա մասնաւոր ճաշակ մը ներշնչեցին մարդաբանութեան եւ հոգեբանութեան համար, որ նախորդի մի ճիւղն է: Շիլլէր երկու երեք տարուան միջոցին իմաստասիրութիւնն հոգեբանութեան վերնագրով Գերմաներէն ճառ մը յորինեց, զոր յետ ժամանակաց Լատիններէնի չըլլից, բայց ամենեւին տպագրութեան չը յանձնեց: Միմիայն 1780ին տպագրել տուաւ իւր ճարտչ իմացական և ֆիլիզիական բնութեանց մէջ եղած ներդաշնակութեան վրայ գրած մէկ ճառը (ueber den zusammenhang der thierischen natur des menschen mit seiner geistigen): Այս ճառին մէջ իւր հոգեբանական գիտողութեանց յենլով քանի մը անցքեր մուծած էր, զոր յառաջ կը բերէր իբր անկկիական ողբերգութենէ մը քաղած (The Robbers), որք յետ ժամանակաց Աւաղայի մէջ տեսնուեցան:

Շիլլէր 1780 ին ճեմարանէն ելաւ եւ Օժէի զորագնդին առողջութեան սրտոնեայ (regiments medikus) աշուանեցաւ: Բայց այս գործունէութեան հունը չէր կարող ընդ երկար այս եռանդնալից և զօրեղ հոգւոյն, այս բարձրաթիւջ երեւակայութեան բաւել, որ անհուն իմացականութեան մը խմորումն ապարդիւն կ'առնէր միայն: Շիլլէր թախծութեամբ այն կապերուն գէմ կը մաքառեր, որոնք զինքը այնպիսի ուսմանց և ասպարիզի մը կը կաշխանդէին, որոյ համար տհաճութիւն կը գար միայն: Անհանգիստ, տառապեալ, տեւական անստուգութեան մը ճարակ, առանց որոշ նպատակի մը բժշկութենէ յաստուածաբանութիւն, յաստուածաբանութենէ յիրաւաբանութիւն կը ձգտէր: Այն վաղանցուկ ժամերն միայն, յորում իւր գաղտնի տպաւորումները քնարերգական բանաստեղծութեան կը հաղորդէր,

իւր մեղամաղձիկ հոգւոյն խորը խունինչ սրտասան կը հեղուին, զինքն տուջորող նուիրական հուրն միշտ վառ պահելով ի նմա:

Շիլլէրի այս ժամանակուան քնարերգական երկասիրութեանց շատ քիչ հետքերը մնացած են. ժամանակակից գերմանական օրաթերթից մէջ բնութեան վայելչութեան վրայ քանի մի տաղտալութիւններ հրատարակեց և նախորդ չըջանի բանաստեղծութեանց մէջ դասակարգուած կը գտնուին Հրոթիւր Զէյպրի, Էմիլ և Յնրի Բեռլի, որք նշանաւոր տաղանդ մը չ'են արտայայտեր, այլ դեռաւ բանաստեղծին քաղցր մեղամաղձութիւնը և ներքին վշտակութիւնը:

Բայց այս անգործութիւնը չէր կարող յարատեւել: Շիլլէր իւր տեսութիւնը թատրոնի վրայ դարձուց և իւր առաջին, իւր Աւաղայի հռչակաւոր թատրերգութիւնը յօրինեց, որ անմիջապէս նորա բովանդակ ապագան պիտի որոշէր: Այս ժամանակիս, ինչպէս նաեւ մեր օրերը, գերմանական թատրոնի մէջ գործող մը ներկայացուցմն աւելի պատուաբեր էր, քան թէ շահաբեր. հեղինակները և սչ մի վարձուց իրաւունք չ'ունէին. բոց աստի տպեալ և հետեւարար ծանօթ գործերն միայն ներկայացման պատուոյն կ'արժանանային: Ուստի Շիլլէր մտածեց իւր թատրերգութիւնը նախապէս տպագրել և տպագրիչ մը չը գտնելով՝ պարտաւորեցաւ իւր ծախիւքն տըպագրել տալ (1781): Անմիջապէս Տալպերկի Պարոնը, որ Բալադէն կայսրն տիբի պաշտօնեայն էր եւ Գերմանիոյ ամենահռչակաւոր Մանհէյմի թատրոնին տեսուչը, փափաքեցաւ զայն ներկայացնել քանի մը փոփոխութիւններ առաջարկելով, զորս Շիլլէր ինքնին կարեւոր դատեց. Հետեւաբար Աւաղի

ներքառաջինն խաղողուեցան 1782 Յուն վարին, երկրորդ ներկայացուցին տեղի ունեցաւ մի և նոյն տարւոյն Մայիս ամսուն մէջ:— Մինչեւ այն ժամանակ բնաւ տեսնուած չէր Գերմանիոյ մէջ այսպիսի նորանշան տեսարանական յաջողութեան մ' օրինակն: Աւիւնն անսահման էր, սոյն գործոյն գիւցաղինն՝ Շարլ տը Մօրի նման, Գերմանիոյ բազմաթիւ քաղաքացի ուսանողները կամեցան աւազակներ լինիլ ընկերութեան կազմակերպութիւնը բարելաւելու համար: Այս աւիւնը լաւ գնահատելու և Շիլլերի այս առաջին թատերագութեան մասին Գրանտացի եւ Գերմանացի մի քանի քննադատից անարդարութիւնը մասնաձիւ առնելու համար անհրաժեշտ է Ասալից ներկայացուցէն յառաջ Գերմանիոյ թատերագրութեան վրայ ակնարկ մի ձգել:

(Շարլոտալիէ:)

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

(Շարլոտալիւթիւն, տես թիւ 9:)

Օրմանեան Պետութիւնն, որ ժամանակէ մ' ի վեր այսքան ազիտից և վերտանգներու պատահելով մեծագումար ծախսեր ըրած էր, իսկ Յունաց խռովութեան երկարին, և ի վերջոյ Ռուսաց պատերազմին բացուիլն, ծախուց դռներն յայնժամ կրկնապատիկ բաշին, այսքան զօրաց բազմութիւնը կառավարել, և ժամանակին ըստ արժանւոյն նոցա հարկ եղած պարէն, պաշար և այլ կարեւոր պէտքերը հոգալ եւ պատրաստել, մեծամեծ գումարներու կարօտութիւն ունէր, և յայտնի է թէ մինչև ցոյսօր միայն կայսերական հան-

քերէն գոյացած զուտ արծաթը, այսքան պատերազմի և այլ կարեւոր ծախուց չպիտի բաւէր: այս ընդհանուր նեղութիւնը և տագնապը բառնալու և դիւրին միջոց մը գտնելու համար, ամենայն մեծամեծք մեծի դէնպիտին (շէյխ-է-Խալաֆ) դուռը ի ժողով գումարեցան, և անդ միաբան հաւանութեամբ որոշեցին խառն բաղադրութեամբ հինգնոց, հարիւրնոց և այլն, ձիկապիշ անունով ձերմակ դրամ, եւ ըստ առաջնոյն դարձեալ ոսկի հատուցել, ընդարձակ միջոցին դարձեալ զայն օրինաւոր կայսերական դրամի փոխարկելու պայմանաւ: Մեծ Եպարքոս Իզզէթ Մէհմէտ փաշայէն բեռնակ ամսոյ 19 ին կայսերական կնիքն առին և զինքն արքայեցին ի Թէփրիսի և նորա աստիճանին բարձրացաւ Բեշիտ Մէհմէտ փաշայ ի վարձ իւր հաւատարիմ և հանձարեղ ծառայութեան:

Վալաքիայի կողմէն Ռուսաց զօրքը յարձակեցան, և Նիկոսիոյի առջեւ Նոր բերդին վերայ պատերազմը սատիկ կերպով սկսաւ: սակայն ըստ նախասահմանութեան բարձրելոյն, նոյն բերդին եւս Ռուսք տիրեցին, իսկ այն կողմը գտնուած Խալաֆ զօրքը, և Ֆրիւրան-Լեան աստիճան պատուեալ Ռաբահիմ փաշան նոք գերի վարեցան, և արդ անմիջապէս մաքրաքաղաքը տարածեցաւ:

Ինչպէս յառաջագոյն, նոյնպէս և այժմ կայսերական հրամանաւ որոշեցաւ, ամենայն նախարարք և պաշտօնեայք Դրան առ հասարակ, ի բաց թողուլ իրենց պաշտօնական և հասարակ հագուստները, զորս իսկզբանէ անտի սովորութիւն ունէին զգնուել, և փոխանակ նոցա, գիտնականաց դասն փակեղ և վերարկու, իսկ նախարարք, պաշտօնեայք դրան և ամենայն հասա-

բողոքութիւնն ֆէս և խորալանի զգենուէլ,
և միաձայն հաւանութեամբ որոշուած
այս խնդիրն յօգուած առ յօգուած
գրեցաւ, և հասարակութեան գիւ-
րութեամբ և բարւոք իմանալու հա-
մար տարագրեցաւ:

Քանի մը դէպքեր. փոփոխութիւնս սրա-
տօնէից, կայսերական գնդին Վոսկոբի
նեղուցը փոխադրիչն, Օսմանեան նա-
ւաստրմին դէպ ՚ի Սեաւ, ծով ուղեւորիչն,
Պարսից Դեսպանին գալուստը:

Սոյն ժամանակին Ռուսաց մի քանի
նաւեր գալով Սեաւ ծովուն եզերքը
շինուած Սուղայ պօլին պաշարեցին և
սկսան նեղել և որովհետեւ մէջը գտնուած
զօրքը յառաջագոյն անտի խոյս տուած
էր, թշնամիք դիւրութեամբ տեղ-
ւոյն տիրեցին, և նորա պահապան
Միրմիրաններէն Պէնտերցի Խալիլ Համտի
փաշան կապանօք գերի վարեցին. ա-
սոր վրայ կայսերական կառավարու-
թիւնը փոյթ տարաւ այն կողմերը կա-
րելի եղածին չափ ամրացնել, և ուրիշ
հաւատարիմ պաշտօնեայններ խրկել:
Գալայի ալիք (հին բերդ) կոչեցեալ ամ-
րոցն եւս անձնատուր լինելով՝ թշնա-
մեաց ձեռք անցաւ, և բերդապահ,
արքունի սենեկապետ Ահմէտ աղայ
թշնամեացն կողմն անցած էր: Նիկոպօ-
լի պահապան ձէլալ փաշան պաշտօ-
նէն հանուելով քրտորեցաւ ՚ի Թէքիր
տաղ, և ապա հրամանաւ արքայի ինչ-
քը և ստացուածքը յարքունիս գրա-
ւեցաւ. փաշայութեան անուէն ալ բո-
լորովին ջնջուելով, միայն պէյ տիտղո-
սով մնաց: Մեծ տպարապետն Սէր ֆա-
րի Էրէֆ, Շէվէլ ամսոյ սկիզբը Շումլիի
բանակատեղին ժամանեց, և Ռումէ-
լի վեզիրութիւնը, որ տակաւին իւր
վերայ էր, կայսերական հրամանաւ Սէ-

լիմ փաշային տրուեցաւ: Ժամանակին
գէպքերը յայտնապէս կը ցուցնէին
թէ այս տարի թշնամիք մտադիր են
աւելի ծովեզերեաց կողմանց վերայ
բռնանալ, ժամն որոյ խիստ հարկաւոր
էր Պաշգան լերանց կողմերը օրինաւոր
վեզիր մի շրկել, ուստի Ռուսաճուքի
պահապան Ապտորահիմ փաշան Պաշ-
գաններու սպարապետ անուանեցաւ,
և սորա նախորդ Հիւսէյն փաշան, իւր
տեղը յաջորդեց:

(Շարունակելի)

ԱՆՕՐԻՆԱԿ ԴԵՊՔ ՄԻ

Վերջին մի քանի տարիներու մէջ
բաղաքիս այլ և այլ կառավարչաց մի-
ակողմանի ընթացից շնորհիւ շատ ա-
ղէտներ կրեցինք, շատ բարբարոսու-
թեանց ենթարկուեցանք, և շատ ան-
գամ դարաւոր իրաւաւորներս կորսն-
ցուցինք. բայց ամսոյս 24ին տեղի ու-
նեցած դէպքը ոչ տեսած էինք և ոչ
տեսած էին մեր նախորդները, զոր մեք
տեսանք, զգացինք և կարեւոր խոցե-
ցանք. սակայն ինչ օգուտ, քանի որ
արդարութիւն, իրաւունք եւ ամեն
նուիրական բան կառավարչի մը քմա-
հաճ կամքն է և ոչ այլ ինչ. ինչ օ-
գուտ, քանի որ շատ անգամ բողոքե-
ցինք, շատ անգամ աղտոտեցինք և
շատ անգամ իրաւունքներս ցուցնելով
պաշտպանութիւն հայցեցինք. սակայն
կայսերական Բարեխիսամ կառավա-
րութիւնը դժբաղդաբար ներքին եւ
արտաքին ծանր գործերով զբաղուած
լինելով՝ ուշադրութիւն գրեթէ չըկա-
րաց դարձուցանել:

Ամսոյս 24 ին տրչալուսոյն դէմ, Բեթլէհէմի մէջ մեր ազգայիններէն փոքրիկ երախայ մը կը մեռնի, տեղւոյն Մեր վանուց Տեսուչը Միւտիրին լուր կը տայ, որ ննջեցեալ ունիմք և պէտք է ըստ վաղեմի սովորութեան Սիւնա զարդ Գաւթէն անցնեմք մեր Եկեղեցին տանելու համար: Միւտիրը եղելութիւնը Կառավարչին կը հեռագրէ, պատասխան չըստանար, երկրորդ անգամ կը հեռագրէ, դարձեալ պատասխան չըստանար, ուստի մեր ժողովուրդը մինչեւ երեկոյ սպասելէն յետոյ՝ ժամը 12 ին ննջեցեալը Երուսաղէմ կը բերեն երկու հարիւր հոգւոյ բազմութեամբ: Կը հասնին Յունաց Ս. Եղիա վանքը, որ գրեթէ կէս ճանապարհին վերայ է եւ Բեթլէհէմէն մէկ ժամու ճանապարհ է, չը գիտցուիր ինչ պատճառաւ Կառավարիչը հոն կը գտնուի, նորա աղաները այս խուռն բազմութիւնը տեսնելով՝ կը հարցնեն և կ'իմանան, որ Հայ մանկան մը սրտաճըմիկ և անօրինակ յուզարկաւորութիւնն է: Ներսը Կառավարչին լուր կը տան անմիջապէս, և նա յետ դարձընել կը տայ ննջեցեալը հրամանագիր տալով՝ որ ըստ սովորութեան յուզարկաւորութիւնը կատարուի անարգել տմբողջ օր մը անթաղ թող տալէն եւ Բեթլէհէմէն մինչեւ Երուսաղէմ փոխադրելու յաւալի հարկին մէջ դրնելէն յետոյ:

Ննջեցեալը Բեթլէհէմ կը տանին հրամանագիրը նորէն չը գործագրուիր Յունաց վանուց տեսչի ընդդիմութիւն: Գիշերը ժամը 4 ին ննջեցեալը վերստին Երուսաղէմ կը բերեն: յուզարկաւոր բազմութիւնը յուզեալ Ս. Պատրիարքին կ'ելլէ, Ս. Պատրիարքը ինքն բսլորովին վշտաբեկ և յուզեալ հազիւ ուրեմն խռովեալ բազմութիւնը կը հանդարտեցնէ եւ կը համոզէ 'ի Բեթլէհէմ

դառնալ: որպէս զի Կառավարչին տուած հրամանագրին հակառակ չը գործուի, ժամը 5 ին՝ Արժ. Թարգմանը Ս. Եղիա Կառավարչին կը զընէ: Երան Ս. Պատրիարքի կը բողոքէ: Բայց նա նախատանօք և արհամարհաւոր կը պատասխանէ. « Ի՞նչ կ'ըլլայ, եթէ գիշերով չը թաղուի, Գուք Հրէայ էք, որ գիշերով պիտի թաղէք: ձեր ժողովրդեան ըսածը լըբութիւն և էգիպտոս-էն է, և այլն և այլն:

Գեռ ևս Տաճկաստանը շատ հեռի է և պիտի մնայ հիմնական բարեկարգութենէ, քանի որ այսպիսի գիշերով վարուող կառավարիչները անպակաս են, և քանի որ կը գործեն անպատուհաս ինչ որ իրենց կամքը, կիրքը և հաճոյքը կը թելադրէ, Ո՛ւր եղած և ո՛ւր լսուած է, որ 30 ժամ ննջեցեալ մը անթաղ մնայ անիրաւութեամբ եւ բռնութեամբ: Վասն զի երկրորդ օրը մինչեւ ժամը 6 անթաղ կը մնայ, ո՛ւր տեսնուած է, որ ննջեցեալ մը գիշերով քաղաքէ քաղաք փոխադրուի: Լեռներու գլուխը աստ և անդ տարուբերի: Իբրեւ անարգ ինչ գիշեր ժամանակ փողոցներու մէջ մնայ շնորհիւ Կառավարչի մը, որոյ համար անձնական զուարճութիւնը և զբօսանքը աւելի կարեւորութիւն ունի, քան թէ այսպիսի եղեռնական դէպքի մը առջեւն առնելու պարտաւորութիւնը: Ի՞նչպէս չը կասկածիմք, որ Կառավարչին Ս. Եղիա՝ Յունաց վանքը գտնուիլը և նոյն խակիւր հրամանագրով ննջեցեալը յետ դարձնելը աւելի նախատեսու և աւելի անպատիւ ընելու նպատակաւ չէր: Վասն զի եթէ յետ չը դարձնէր, 18 ժամ առաջ պիտի թաղուէր:

Ահաւասիկ դէպք մի, որոյ նմաններն շատ հազուադէպ են ընդհանուր աշխարհի տարեգրութեանց մէջ: Եթէ

իրաւունք ունիմք մեր ննջեցեալը, մեր միւրաւթիւնը, մեր պսակը և մեր ուրիշ եկեղեցական հանդէսները անցընելու Աւանազարդ գաւթէն, ինչպէս դարերէ ՚ի վեր մինչեւ ցարդ անցուցած եմք. և ինչպէս նոյն իսկ իւր օրով շատ անգամ մեր այդ իրաւունքը ՚ի գործ դրած եմք, եւ զօր Օսմանեան Կայսերական Բարեխնամ Կառավարութիւնը իւր Բարձր Հրովարտականերով նուիրագործած է. ուրեմն ինչ իրաւամբ, ի՞նչ օրէնքով և ո՞ր արդարութեամբ քաղաքիս Կառավարիչը ոտնակոխ ընել կուզէ մեր իրաւունքը ամբողջ 30 ժամ մեր ննջեցեալը անթաղ պահել տալով, եւ մեր կրօնական սովորութիւնը եւ զգացմունքը նախատելով. իսկ եթէ չունիմք այդպիսի մի իրաւունք. դարձեալ ի՞նչպէս և ի՞նչ իրաւամբ մեր ննջեցեալը երեկոյին ուշ ատեն յետ դարձնել կրտայ հրամանագրով, որ ըստ սովորութեան կատարուի յուղարկաւորութիւնը:

Սոյն դէպքը, որոյ վերայ ո՛չ միայն այլ և այլ Քրիստոնէայ ազգեր, այլ նոյն իսկ բարեմիտ Մահմետականք ՚ի զարոյթ շարժեցան և իբրեւ անհաւատի և անկրօնի գործ դատապարտեցին: Ազգ. Վարչութեան և Ազգ. Լրագրութեան խորին ուշադրութեանը կը յանձնեմք:

ՄԻՐԶԱ ԵՒ ԱՆՆԱ

ԳՐԵԱՑ

Ո. Գ. ԲԱՐԽՈՒՏԱՐԵԱՆՑ

Սոյն գրքիւր 177 երեսներէ բաղկացեալ սիրավէպ մ'է, որ տեղի ունեցած է ՚ի Արաբաղ: Ունի իւր մէջ

հարսանեկան ինչ ինչ տեղական սովորութիւններ եւ այլ յիշատակներու հետքեր: Հայրենեաց յիշատակները ուր ալ ըլլան, որչափ ալ հնացած ըլլան, դարձեալ սրտագրաւ են և նուիրական, բայց միշտ իրենց բնական կերպարանին տակ: Թէ և Հեղինակը իւր Ուղերձին մէջ ըսած է, որ «Ընտրեցի Հայաստանի անշուք ոճով գրել», բայց իւր գործոյն ընթացքին մէջ եւրոպական վիպասանութեանց նմանելու բուռն ճիգ մը կ'երեւի, որով հայրենի ձեւն ու տիպը յուէտ կորսնցուցած է քան թէ՛ պահպանած:

Եթէ վիպասան մը երկրին կլիման, նորա ազգեցութիւնը, ժողովրդեան վարքն ու բնութիւնը և միանգամայն կրթութեան վիճակը առանց ՚ի նկատի ունենալու գրէլաւ վիպասան չէ. այս մեծ թերութիւնը կը նշմարուի ներկայ վիպասանութեան մէջ. եթէ հայկական անունները վեր առնեմք նորա մէջէն, ուրիշ բան մի չը պիտի գտնեմք, բայց եթէ եւրոպական վիպասանութիւն մի, որովհետեւ ըստ ամենայնի նորա վերայ ձեւուած և չափուած է:

Եթէ այս օրինակ վիպասանութիւնները կը կրթեն և կը լուսաւորեն, ըստ մեզ շատ իսկ են առ այս եւրոպական լեզուներէ թարգմանուածներն, ուստի Ո. Գ. Բարխուտարեանց դիմակաւոր հեղինակը աւելի մեծ և կարևոր ծառայ յութիւն մի ըրած կ'ըլլար, եթէ ըստ իւր կոչման և պաշտօնման բարոյական գործ մը նուիրէր Ազգ. դրականութեան՝ փոխանակ սիրավէպի մը: Անշուշտ ինքն եւս զգացած է իւր իրող ճի արդար հարուածը, որով չէ համարձակած փոխանակ Բարխուտարեանց կեղծ անուան՝ իւր բուն անունը դնել գործին ճակատը: